

ΙΛΙΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗ

ΓΙΑ ΜΙΑ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ως τα μέσα του προηγούμενου αιώνα, το ταξίδι αποτελούσε αναμφισβήτητα ένα από τα σημαντικότερα μέσα πρόσκτησης νέων γνώσεων. Η λειτουργία του αυτή συνέβαλε αποφασιστικά στη σημασία που του αποδόθηκε και κατά συνέπεια στη σπουδαιότητα που έλαβε η ταξιδιωτική φιλολογία από τον 15ο έως και τον 19ο αιώνα. Πιό συγκεκριμένα, το ταξίδι και η ταξιδιωτική φιλολογία, στο χρονικό αυτό διάστημα, θεωρήθηκαν ως εξαιρετικής σημασίας πηγές γνώσης και παιδαγωγικά μέσα. Η αντίληψη τούτη εδραιώθηκε κατά τον 16ο και 17ο αιώνα¹ και ισχύει σε μεγάλο βαθμό μέχρι τις μέρες μας² παρά τις μεγάλες αλλαγές που επήλθαν στο χαρακτήρα του ταξιδιού στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, καθώς άρχισε να φθίνει η σημασία του ως μέσου πρόσκτησης γνώσεων και συνδέθηκε σταδιακά με τον οργανωμένο τουρισμό.

Από τα παραπάνω, διαφαίνονται κάποια ορόσημα στην ιστορία των ταξιδιών και της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Ανάμεσά τους, ο 15ος και ο 19ος αι. παρουσιάζονται ως οι τομές εκείνες που ορίζουν την αρχή και το τέλος στην ιστορική εξέλιξη των ταξιδιών, πριν από την εμφάνιση του οργανωμένου τουρισμού.

Τον 15ο αιώνα, ο αυξανόμενος εμπορικός ανταγωνισμός κι η ανάπτυξη της χαρτογραφίας διαμόρφωσαν τις βασικές προϋποθέσεις, που οδήγησαν στην ανακάλυψη των Ανατολικών Ινδιών στα τέλη του ίδιου αιώνα. Παράλ-

1. Η παιδαγωγική αξία του ταξιδιού αναγνωρίστηκε ήδη στους αιώνες που αναφέραμε, ιδιαίτερη έμφαση ωστόσο της δόθηκε στον 18ο αιώνα. Σημαντικοί φιλόσοφοι, όπως οι: Montaigne, Bacon, Locke, Montesquieu, Rousseau, Diderot, έγραψαν για το ταξίδι, τονίζοντας τη σημασία του ως μέσου παιδείας. Πρβλ. και Ralph-Rainer Wuthenow, *Die erfahrene Welt. Europäische Reiseliteratur im Zeitalter der Aufklärung*, Frankfurt a.M. 1980, σ. 86-122. Για τη σημασία του ταξιδιού ως απαραίτητου συμπληρώματος της εκπαίδευσης των νεαρών αριστοκρατών κατά τον 17ο αι. (Grand Tour) βλ. Gurtrud Kalb, *Bildungsreise und literarischer Reisebericht. Studien zur englischen Reiseliteratur*, Nürnberg 1981. Επίσης, Wilhelm Treue, "Zum Thema der Auslandsreisen im 17. Jahrhundert", *Archiv für Kulturgeschichte* 35 (1953), σ. 199-211, καθώς και Hilde De Ridder-Symoens, "Die Kavalierstour im 16. und 17. Jahrhundert" στον τόμο Peter J. Brenner (εκδ.), *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*. Frankfurt a.M. 1989. (Στο εξής ο συλλογικός αυτός τόμος ως Brenner, *Der Reisebericht*).

2. Ένα παράδειγμα για τον εκπαιδευτικό ρόλο, που αναγνωρίζεται ακόμα και σήμερα στο ταξίδι, προσφέρει η διδακτορική διατριβή της Marie Louise Schmeer, *Reisepädagogik: Didaktik und Methodik der Bildungsreise am Beispiel Italien*, München 1984.

ληλα, η εξέλιξη της τυπογραφίας, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, διευκόλυνε τεχνικά την ανάπτυξη της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Έτσι, για πρώτη φορά στον αιώνα αυτό, τα ταξίδια πύκνωσαν τόσο, που να μην αποτελούν πλέον συγκυριακά, μεμονωμένα φαινόμενα³, κι η ταξιδιωτική φιλολογία έλαβε τέτοιες διαστάσεις, που να αποτελεί ιδιαίτερο κλάδο της βιβλιοπαράγωγής. Ο 16ος αιώνας, γεμάτος από το ξάφνιασμα που προκάλεσε η διαπίστωση, ότι η γη που είχε ανακαλυφθεί δεν ήταν οι Ανατολικές Ινδίες αλλά μία νέα ήπειρος, τροφοδότησε την ταξιδιωτική φιλολογία με τις εντυπώσεις των πρώτων ταξιδιών προς αυτήν. Οι ανακαλύψεις συνεχίστηκαν με τέτοιο ρυθμό στον 17ο αιώνα, που στις αρχές του 18ου ήταν γνωστές *grosso modo* οι ακτές όλων των ηπείρων⁴. Οι εμπορικές αποικίες, που θα δημιουργηθούν σιγά-σιγά στις ακτές, θα μετατρέψουν το ταξίδι από αποστολή στο άγνωστο, σε επαγγελματική ρουτίνα. Η ενδοχώρα ωστόσο των υπολοίπων ηπείρων⁵ θα παραμείνει άγνωστη στους ευρωπαίους πρωταγωνιστές των ανακαλύψεων ως τον 18ο αιώνα⁶. Αυτό δεν θα εμποδίσει βέβαια τους εμπόρους ν' αναζητήσουν τα εξωτικά προϊόντα και το κέρδος στους νέους δρόμους, ούτε τους επιστήμονες να ψάξουν για πληροφορίες· δεν θα εμποδίσει τους ιεραπόστολους να αναλάβουν δράση, με τόσο ζήλο κι αυταπάρανηση, ώστε πολλές φορές να γίνονται πρωτοπόροι εξερευνητές, μα μήτε και τους απελπισμένους της Ευρώπης ν' αναζητήσουν ένα καλύτερο μέλλον στις χώρες επέκεινα του ωκεανού⁷.

3. Εδώ θα πρέπει να εξαιρεθούν τα ταξίδια στους Αγίους Τόπους, που πύκνωσαν σημαντικά κατά την διάρκεια των σταυροφοριών. Αλλά και πάλι δεν έχουμε στην περίπτωση τους την ταυτόχρονη ανάπτυξη ταξιδιών και ταξιδιωτικής φιλολογίας, που μας ενδιαφέρει εδώ.

4. Αναλυτικότερα βλ. Urs Bitterli, *Die "Wilden" und die "Zivilisierten". Grundzüge einer Geistes- und Kulturgeschichte der europäisch-überseeischen Begegnung*, München 1982, σ. 19-72. (Στο εξής ως: Bitterli, *Wilden*).

5. Αυτό ισχύει βέβαια και για μεγάλα τμήματα της ευρωπαϊκής ηπείρου. Π.χ. η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη παρέμειναν ουσιαστικά άγνωστες ως τον 19ο αιώνα. Βλ. Milorad Ekmecic, "Das Bild Bosniens und der Herzegowina in der europäischen Reiseliteratur der Jahre von 1850 bis 1878." στο B. I. Krasnobaev / Gert Robel / Herbert Zeman (εκδ.), *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforchung*, Essen 1987, σ. 195-214. (Στο εξής ο συλλογικός αυτός τόμος ως Krasnobaev, κ.ά., *Reisen*).

6. Bitterli, *Wilden*, σ. 35

7. Η μετανάστευση προς την Αμερική, που αρχίζει τον 17ο αι., γνωρίζει μία έξαρση στο β' ήμισυ του 18ου και κορυφώνεται, ως γνωστόν, στους δύο επόμενους αιώνες. Στον 18ο αι. σημαντική είναι η μετανάστευση στο εσωτερικό της Ευρώπης. Βλ. Hans

Αλλά και μέσα στην ίδια την Ευρώπη τα ταξίδια θα πολλαπλασιαστούν με εκπληκτικό ρυθμό κατά τον 18ο αιώνα, χάρη στις ευνοϊκές συνθήκες που δημιουργήσαν ορισμένες ιστορικές εξελίξεις, που είχαν τις απαρχές τους σε προηγούμενους αιώνες. Οι προϋποθέσεις του ταξιδιού έχουν γίνει πιά θετικές, τα κίνητρα πιά δελεαστικά και η πραγμάτωσή του πιά εύκολη. Πρώτα απ' όλα, ο άνθρωπος της δυτικής και της κεντρικής Ευρώπης είναι τώρα πιά ελεύθερος να ταξιδέψει, καθώς οι φεουδαλικοί θεσμοί, που τον κρατούσαν δεμένο στη γή, έχουν υποχωρήσει σημαντικά. Οι έντονες συγκρούσεις που προκάλεσαν οι θρησκευτικές έριδες μεταξύ των οπαδών της μεταρρύθμισης και της αντιμεταρρύθμισης, έχουν πιά τερματιστεί, και μαζί με τον φανατισμό περιορίστηκε κι ο φόβος για τον κίνδυνο προσηλυτισμού, που πιθανώς να διέτρεχε ένας ταξιδιώτης, αν επισκεπτόταν μιά περιοχή πιστή σε αντίπαλο δόγμα. Η αναχαίτιση της επέλασης των Οθωμανών προς τη Δύση, επέτρεψε την επικράτηση μιας έστω και εύθραυστης ειρήνης στη βόρεια Βαλκανική, που σε συνδυασμό με τη σχετική ηρεμία που θα διαρκέσει στην Ευρώπη ως τους ναπολεόντιους πολέμους, θα αυξήσει την ασφάλεια των ταξιδιών και θα άρει έτσι ως ένα βαθμό τα ψυχολογικά εμπόδια, που δημιουργεί στον ταξιδιώτη ο φόβος μπροστά στους κινδύνους που ενέχει το ταξίδι. Αλλά και τα κίνητρα του ταξιδιού είναι πιο δελεαστικά στον αιώνα που μας ενδιαφέρει. Η εξάπλωση του εμπορίου και η ανάπτυξη των επιστημών προσφέρουν τα πειστικότερα, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι η παιδαγωγική αξία του ταξιδιού έχει σταματήσει να συγκινεί τους ταξιδιώτες. Μάλιστα, στον αιώνα αυτό, από απαραίτητο συμπλήρωμα της εκπαίδευσης των νεαρών αριστοκρατών, το ταξίδι θα γίνει μέσο παιδείας των γόνων της κατά πολύ ευρύτερης αστικής τάξης⁸. Τέλος, η πραγμάτωση του ταξιδιού έχει γίνει τώρα πιο εύκολη. Οι υλικές συνθήκες και η απαραίτητη υποδομή για το ταξίδι, έχουν κατακτήσει ένα υψηλότερο επίπεδο. Τα μέσα συγκοινωνίας και το οδικό δίκτυο έχουν βελτιωθεί χάρη στην τεχνική πρόοδο και την εξάπλωση του ταχυδρομείου,

Schimpf-Reinhardt, "Ein besseres Los zu suchen und finden-Deutsche Auswanderer", στο Hermann Bausinger / Klaus Beyrer / Gottfried Korff (εκδ.), *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, München 1991, σ. 108-114. (Στο εξής ο συλλογικός αυτός τόμος ως Bausinger κ.ά., *Reisekultur*). Επίσης, βλ. Peter Assion, "Das Land der Verheißung. Amerika im Horizont deutscher Auswanderer", στο Bausinger κ.ά., *Reisekultur*, σ. 115-122.

8. Βλ. Gert Robel, "Reisen und Kulturbeziehungen im Zeitalter der Aufklärung", στο Krasnobaev κ.ά., *Reisen*, σ. 11.

και τα καταλύματα που προορίζονται για τους ταξιδιώτες, έχουν αρχίσει να προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες⁹. Όλος αυτός ο ενθουσιασμός για τις γνώσεις που μπορεί να προσφέρει το ταξίδι, και το έντονο ενδιαφέρον για την παιδαγωγική του αξία, θα καταλαγιάσουν σταδιακά κατά τον 19ο αιώνα. Περισσότερο, γιατί το ταξίδι είχε πιά επιτελέσει το ρόλο του ως μέσο απόκτησης γνώσης και παιδείας. Νέα μέσα επιτρέπουν κι επιταχύνουν την απόκτηση γνώσεων, κι ο οργανωμένος τουρισμός που αρχίζει, δεν ενδιαφέρεται για την παιδεία αλλά για την ψυχαγωγία του ταξιδιώτη¹⁰.

Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του ταξιδιού τον 18ο αιώνα δεν ερμηνεύει μόνο την έκταση που πήραν τα ταξίδια στη συγκεκριμένη εποχή, αλλά και το πραγματικά εντυπωσιακό ενδιαφέρον του κοινού για τα έργα της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Στον αιώνα αυτό, όλες οι κατηγορίες έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας γνωρίζουν σημαντική ανάπτυξη και οι περισσότερες μάλιστα βιώνουν μία τελευταία περίοδο ακμής, πριν σβήσουν οριστικά κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Πριν ασχοληθούμε με την παρουσίαση της κάθε επιμέρους κατηγορίας, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η ποικιλία και η έκταση που χαρακτηρίζει την ταξιδιωτική φιλολογία του 18ου αιώνα είναι τέτοια, που μία προτεινόμενη τυπολογία της, θα μπορούσε, με ελάχιστες ίσως συμπληρώσεις, να ισχύσει και ως τυπολογία της ταξιδιωτικής φιλολογίας εν γένει, από τον 15ο έως και τον 19ο αιώνα.

Χρησιμοποιώντας ως κριτήριο τη θέση που επιλέγει ο συγγραφέας ως προς την εμπειρία, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τις κατηγορίες των έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας του 18ου αιώνα σε δύο μεγάλες ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει τις κατηγορίες που παρουσιάζουν την εμπειρία αυτή καθ'εαυτή. Είναι ο λόγος που συγκροτεί η εμπειρία. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει τις κατηγορίες που ταξινομούν, αναλύουν και αξιολογούν την εμπειρία. Είναι, δηλαδή, ένας “μετα-λόγος” για την εμπειρία. Τα όρια μεταξύ των δύο αυτών ομάδων είναι βεβαίως ρευστά, όπως ρευστά είναι και τα όρια μεταξύ των επιμέρους κατηγοριών που αυτές περιλαμβάνουν.

9. *Αυτ.*, σ. 13-14.

10. Διεξοδικότερα για τις γενικές αλλαγές που συντελούνται στο χαρακτήρα του ταξιδιού κατά τον 19ο αιώνα και για τη σημασία της εμφάνισης του οργανωμένου τουρισμού στον ελλαδικό χώρο βλ. Loukia Droulia, “De la périégèse individuelle au tourisme de masse: croisière et guide de voyage en Grèce”, στο Loukia Droulia / Vasso Mentzou (εκδ.), *Vers l’Orient par la Grèce: avec Nerval et d’autres voyageurs*, Paris 1993, σ. 105-113. (Στο εξής ως Droulia, “De la périégèse”).

Η χαρακτηριστικότερη κατηγορία της πρώτης ομάδας είναι οι *περιγραφές ταξιδιών*. Στην ίδια ομάδα ανήκουν τα *ιζολάρια*, τα *τοπογραφικά κείμενα*, που αποτελούν περιγραφή πόλης ή περιοχής που επισκέφθηκε ο συγγραφέας κατά τη διάρκεια ταξιδιού, και οι *συλλογές απεικονίσεων*. Εδώ έχουμε δηλαδή να κάνουμε με όλα εκείνα τα έργα, που θα τα ονομάζαμε περιηγητικά κείμενα. Είναι έργα που ενδιαφέρονται κατά κύριο λόγο να καταγράψουν την εμπειρία την αποκτημένη μέσω ταξιδιού.

Οι κατηγορίες της δεύτερης ομάδας είναι οι ακόλουθες: *συλλογές ταξιδιωτικών κειμένων*, *ιστορίες των ταξιδιών*, *βιβλιογραφίες περιηγητικών κειμένων*, *βιβλιοκριτικές και βιβλιοπαρουσιάσεις* που αναφέρονται σε περιηγητικά κείμενα, *αναγνώσματα για ταξιδιώτες*, *ταξιδιωτικές μέθοδοι και ταξιδιωτικοί οδηγοί*. Όλες τούτες οι κατηγορίες αναφέρονται στα έργα της πρώτης ομάδας, τα παρουσιάζουν σχολιάζοντάς τα, κινούν το διάλογο για τον τρόπο απόκτησης και καταγραφής της εμπειρίας και προτείνουν τις δυνατές αξιοποιήσεις της.

Βέβαια, όπως θα φανεί με περισσότερη σαφήνεια στη συνέχεια, οι δύο ομάδες που διακρίναμε, δεν διαχωρίζονται μεταξύ τους κατά τρόπο απόλυτο. Γιατί ούτε ο συγγραφέας κάποιου έργου της πρώτης ομάδας περιορίζεται στην καταγραφή της εμπειρίας, όσο κι αν αυτή η καταγραφή αποτελεί την κύρια πρόθεσή του, ούτε κι ο συγγραφέας ή ο επιμελητής ενός έργου της δεύτερης ομάδας αρκείται πάντα στην ταξινόμηση και στη θεωρητική επεξεργασία κι ανάλυση της εμπειρίας, που έχει ήδη αποκτηθεί από τα ταξίδια, αλλά καταγράφει κι αυτός, αρκετές φορές, την προσωπική του εμπειρία.

Ας παρουσιάσουμε ωστόσο αναλυτικότερα τις κατηγορίες της κάθε ομάδας.

Περιγραφές ταξιδιών

Οι περιγραφές ταξιδιών είναι η παλαιότερη κατηγορία έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Ήδη η αρχαιότητα έχει να παρουσιάσει ολοκληρωμένα δείγματα της κατηγορίας αυτής, όπως τα έργα του Ηροδότου, του Πausανία, του Στράβωνα και του Πλινίου, τα οποία λειτούργησαν ως πρότυπα κατά την εξέλιξη τόσο των μεταγενεστέρων περιγραφών ταξιδιών, όσο και άλλων κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας, όπως των ιζολαρίων, των τοπογραφικών κειμένων, των ταξιδιωτικών οδηγών και μεθόδων.

Γενικεύοντας, θα λέγαμε, ότι, σε σύγκριση με τους προηγούμενους αιώνες, στο πρώτο ήμισυ του 18ου αιώνα οι περιγραφές των ταξιδιών χαρακτηρίζονται από την υποχώρηση της αγάπης για το αξιοθαύμαστο-ασυνήθιστο και

την επικράτηση της λεπτόλογης περιγραφής που προσπαθεί να είναι ακριβής και ασπάζεται την εκτίμηση που έχει εκδηλώσει ο Διαφωτισμός για την εμπειρία. Στο δεύτερο ήμισυ του αιώνα, η έκφραση των σκέψεων του ταξιδιώτη θα διεκδικήσει εντονότερα τα δικαιώματά της έναντι της περιγραφής των όσων αυτός παρατηρεί. Τα γενικά τούτα χαρακτηριστικά δεν αφορούν βέβαια όλες τις περιγραφές ταξιδιών, που μας άφησε ο 18ος αιώνας, αλλά μόνο εκείνες που αντικείμενό τους είναι ένα ταξίδι που έγινε στην πραγματικότητα.

Καί φθάνουμε έτσι στον πρώτο εσωτερικό διαχωρισμό, που πρέπει να γίνει στην κατηγορία των περιγραφών των ταξιδιών. Ανάλογα δηλαδή με το αν το ταξίδι στο οποίο αναφέρονται είναι πραγματικό ή φανταστικό. Οι περιγραφές φανταστικών ταξιδιών στη δυτική ευρωπαϊκή λογοτεχνία είναι κατά πολύ νεότερες από εκείνες πραγματικών ταξιδιών. Εμφανίστηκαν μόλις κατά τον 16ο αιώνα¹¹ και δεν έπαψαν να υπηρετούν πιστά τη φιλοσοφική σκέψη μέχρι σήμερα. Απ' τον αιώνα που μας ενδιαφέρει, ας αναφέρουμε μόνο δύο από τα πιο γνωστά παραδείγματα: τα "Lettres persanes" του Montesquieu και το "Voyage du jeune Anacharsis" του Abbé Barthélemy¹².

Ο παραπάνω διαχωρισμός των περιγραφών ταξιδιών δεν είναι ωστόσο ο μόνος που θα μπορούσε να προτείνει κανείς. Τουλάχιστον δύο ακόμα είναι δυνατοί. Ένας με βάση το περιεχόμενο κι ένας με βάση τη μορφή των ταξιδιωτικών περιγραφών.

Ως προς το περιεχόμενό τους οι περιγραφές ταξιδιών θα μπορούσαν να χωριστούν σε κείμενα επιστημονικού, θρησκευτικού, πολιτικού και αυτοβιογραφικού περιεχομένου¹³. Τα πρώτα επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στο αντικείμενο κάποιας επιστήμης (π.χ. γεωγραφία, αρχαιολογία, φυσική ιστορία κ.λ.π.). Τα δεύτερα ενδιαφέρονται έντονα για θέματα σχετικά με τη θρη-

11. Συνοπτική παρουσίαση των έργων που στηρίζουν την πλοκή τους σε φανταστικά ταξίδια στο Miriam Eliav-Feldon, *Realistic Utopias. The ideal imaginary societies of the Renaissance 1516-1630*. Oxford 1982, σ. 15-30. Για το θέμα των φανταστικών ταξιδιών παραμένει πρωτοποριακό το έργο του Geoffroy Atkinson, *The extraordinary voyage in French literature before 1700*, New York 1920. Βλ. επίσης Ίλια Χατζηπαναγιώτη, "Η έννοια του λαού στο έργο του J. G. Herder: Ιδέες για τη φιλοσοφία της ιστορίας της ανθρωπότητας", *Ιδεοκίνηση* 3 (1992), σ. 82.

12. Το έργο του Montesquieu εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1721 και το έργο του Abbé Barthélemy το 1788.

13. Εννοείται βέβαια, ότι η κατηγοριοποίηση που προτείνουμε, όπως και κάθε κατηγοριοποίηση, περιέχει ένα μεγάλο ποσοστό αφαίρεσης κι ως εκ τούτου γενικεύει, παραβλέποντας τα κοινά στοιχεία των κατηγοριών που προτείνει. Είναι αυτονόητο

σκειά, κυρίως για δογματικά ζητήματα, για την οργάνωση του κλήρου και για θέματα προσηλυτισμού - συνήθως στον καθολικισμό. Τα κείμενα με έντονο το πολιτικό ενδιαφέρον αφορούν την πολιτική, με μία ευρύτερη έννοια, που περιλαμβάνει τόσο την περιγραφή πολιτικών θεσμών, όσο και το ενδιαφέρον για την οικονομία και τα στρατιωτικά θέματα. Τέλος, τα αυτοβιογραφικού περιεχομένου κείμενα τα ενδιαφέρει το ταξίδι, κυρίως στο βαθμό που είναι συνδεδεμένο με κάποια γεγονότα της ζωής ενός προσώπου, συνήθως του συγγραφέα, που τις περισσότερες φορές θα μπορούσαν να έχουν κάλλιστα διαδραματιστεί και στην πατρίδα του προσώπου αυτού. Το ταξίδι στην περίπτωση αυτή αποδύεται τη σημασία του ως μετακίνηση στο χώρο, ως γνωριμίας με το “άλλο”, με το “ξένο”.

Ως προς τη μορφή τώρα, τα περιηγητικά κείμενα θα μπορούσαν να χωριστούν στις ακόλουθες κατηγορίες: απλή πρόζα, επιστολές, ημερολόγιο¹⁴. Οι περιγραφές ταξιδιών σε απλή πρόζα ενδέχεται να έχουν τη μορφή ενός ενιαίου κειμένου το οποίο διαρθρώνεται με βάση το δρομολόγιο του περιηγητή, ή να είναι χωρισμένες σε κεφάλαια είτε με βάση το δρομολόγιο, είτε με βάση το ειδολογικό περιεχόμενο των κεφαλαίων¹⁵ (π.χ. για την ελληνική εκκλησία, για

ότι μία περιγραφή ταξιδιού μπορεί να περιέχει στοιχεία χαρακτηριστικά κάποιας άλλης κατηγορίας. Εξάλλου, οι περισσότερες περιγραφές ταξιδιών παρουσιάζουν μία μεγάλη ποικιλία πληροφοριών. Συνήθως όμως μπορούμε να διακρίνουμε κάποια προτίμηση για το ένα ή το άλλο είδος πληροφοριών. Ας αναφέρουμε την προτίμηση του J. Pitton de Tournefort (*Relation* [...] Lyon 1717) για θέματα φυσικής ιστορίας, τον θρησκευτικό ζήλο των ιησουϊτών μοναχών στις *Nouveaux memoires des missions de la compagnie de Jesus* (Paris, 1715-1735) ή την αγάπη του J. B. Lechevalier (*Voyage de la Troade* [...] Paris 1802) για την αρχαιολογία, το ενδιαφέρον του L. F. Marsigli (*L' état militaire* [...] Amsterdam 1732) για θέματα στρατιωτικά και δημόσιας διοίκησης, ή την εξομολογητική διάθεση του Ferrières-Sauvebœuf (*Mémoires* [...] Paris 1790). Για οικονομία χώρου δεν αναφέρουμε ολόκληρους τους τίτλους των περιγραφών ταξιδιών που χρησιμοποιούμε ως παραδείγματα. Περιοριζόμαστε μόνο σ' εκείνα τα στοιχεία τους, που επαρκούν για τον εντοπισμό των έργων. Οι τίτλοι των παραδειγμάτων που θα χρησιμοποιήσουμε στη συνέχεια για ορισμένες κατηγορίες της ταξιδιωτικής φιλολογίας του 18ου αιώνα βρίσκονται συγκεντρωμένοι και καταγραμμένοι αναλυτικά στην ενδεικτική βιβλιογραφία που παραθέτουμε στο τέλος της παρούσας εργασίας.

14. Θα πρέπει βέβαια να αναφέρουμε εδώ και την ποιητική μορφή, που αν και απαντάται συχνά σε περιγραφές ταξιδιών στο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση, (γεγονός αναμενόμενο για αυτές τις εποχές, που εκφράστηκαν κυρίως με την ποίηση), δεν εμφανίζεται στις μεταγενέστερες εποχές παρά εξαιρετικά σπάνια.

15. Π.χ. J. H. Freiherr von Riedesel, *Remarques* [...] Amsterdam 1773.

τη διοίκηση των Τούρκων κ.λ.π.). Οι περιγραφές ταξιδιών με τη μορφή επιστολών¹⁶ θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο ομάδες: σε εκείνες που περιέχόμενο της κάθε επιστολής είναι η περιγραφή της εξέλιξης του ταξιδιού και των αποκτηθεισών εμπειριών μέσα σ' ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα¹⁷, το οποίο μεσολαβεί από τη συγγραφή της μίας επιστολής ως τη συγγραφή της άλλης, και σε εκείνες που οι επιστολές τους ανήκουν στον τύπο της επιστολιμαίας διατριβής¹⁸. Η κατηγοριοποίηση αυτή δεν αποκλείει βέβαια κι έναν ενδιάμεσο τύπο, που συνδυάζει επιστολές και των δύο ομάδων¹⁹. Στις περιγραφές ταξιδιών με τη μορφή ημερολογίου καταγράφεται η πορεία του ταξιδιού με μεγάλη χρονική ακρίβεια, συνήθως μέρα με τη μέρα, ακόμα κι όταν τα συμβάντα είναι εντελώς ασήμαντα. Τη μορφή αυτή επιλέγουν στον αιώνα που μας απασχολεί, κατά κύριο λόγο, περιηγητές που ακολούθησαν κάποια πρεσβεία²⁰. Η συγκεκριμένη επιλογή δεν είναι κατά τη γνώμη μας τυχαία. Τα κείμενα αυτά δείχνουν να γράφονται για να πληροφορήσουν το κοινό για την αποστολή της πρεσβείας και για τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων. Δεν ενδιαφέρονται για το ταξίδι αλλά για την πρεσβεία, και αναλαμβάνουν το ρόλο της δημοσιογραφικής ανταπόκρισης, μιας ανταπόκρισης που περιορίζει στο ελάχιστο την πλοκή, και παραχωρεί εύκολα τη θέση της στην αφήγηση και στην περιγραφή, που μπορούν να ικανοποιήσουν την περιέργεια του κοινού για τα ονόματα των αξιωματούχων που έλαβαν μέρος στις διαπραγματεύσεις, για το πρωτόκολλο, για τους χώρους, στους οποίους πραγματοποιήθηκαν οι διαπραγματεύσεις και για τα εδέσματα, που απόλαυσαν όσοι συμμετείχαν²¹. Η υποχώρηση της πλοκής στα κείμενα αυτά είναι που τα κάνει να μας θυμίζουν πολύ τα χρονικά.

16. Οι αποδέκτες των επιστολών είναι άλλοτε υπαρκτά και άλλοτε φανταστικά πρόσωπα.

17. Για παράδειγμα οι επιστολές της Lady Mary Wortley Montagu (*Letters [...]* Paris 1800).

18. Π.χ. οι επιστολές του Guys (*Voyage [...]* Paris 1783).

19. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το έργο του Joseph Pitton de Tournefort (*Relation [...]* Lyon 1717).

20. Π.χ. Simpertus (*Diarium [...]* Ausgburg 1701), G. C. von den Driesch (*Historische Nachricht [...]* Nürnberg 1723).

21. Για τους όρους πλοκή και αφήγηση βλ. Τσβετάν Τοντόροφ, *Ποιητική*. (Μετάφραση Α. Καστρινάκη). Αθήνα 1989, σ. 83.

Ιζολάρια

Εντάξαμε τα ιζολάρια στην ομάδα των έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας που αποτυπώνουν την εμπειρία την αποκτημένη μέσω του ταξιδιού, γιατί οι συγγραφείς τους ταξίδεψαν (ή ισχυρίζονται ότι ταξίδεψαν, πράγμα που σημαίνει ότι αναγνωρίζουν την αξία της αυτοψίας) στις περιοχές που περιγράφουν²².

Ως το πρώτο γνωστό ιζολάριο θα μπορούσε να θεωρηθεί το έργο του Buondelmonti (1420)²³. Στον 18ο αιώνα η κατηγορία των ιζολαρίων έχει σχεδόν σβήσει. Τελευταίο σημαντικό δείγμα της αποτελεί το έργο του Vincenzo Coronelli: *Isolario del' Atlante Veneto*²⁴.

Τα ιζολάρια διαφέρουν από τις περιγραφές ταξιδιών πρώτα απ' όλα, στο ότι δεν παρουσιάζουν ένα δρομολόγιο, ένα ταξίδι καθώς εξελίσσεται, αλλά έναν κατάλογο με περιγραφές νησιών που ανήκουν σ' ένα νησιωτικό σύμπλεγμα. Άλλη διαφορά τους έγκειται στο βαθμό ποικιλίας των πληροφοριών που περιέχουν. Στα ιζολάρια οι πληροφορίες είναι περιορισμένες στον ελάχιστο δυνατό πυρήνα, που εξασφαλίζει την εντελώς απαραίτητη γνώση για μία περιοχή. Ποιός είναι αυτός; Ας αφήσουμε τις βασιλικές οδηγίες, που έλαβε ο Louis Antoine Bougainville, πριν από το ταξίδι του στην Ταϊτή και στη Μελανησία να τον καθορίσουν: "Καθώς η γνώση μας για αυτά τα νησιά και τις ηπείρους είναι ακόμα ιδιαίτερα ατελής, δείχνει εξαιρετικά γοητευτι-

22. Γενικά για θέματα που αφορούν στην παραγωγή, στη χρήση, στην ιστορία των ιζολαρίων και στη σχέση τους με τους πορτολάνους, βλ. Γ. Χατζηπαναγιώτη, "Βενετσιάνικα Ιζολάρια του 15ου, 16ου και 17ου αι. και Δωδεκάνησα", *Δωδεκανησιακά Χρονικά* 15 (υπό έκδοση).

23. Έχουμε δύο σημαντικές εκδόσεις του έργου αυτού, το οποίο έγινε ευρύτατα γνωστό σε χειρόγραφο μορφή. Η πρώτη έκδοση έγινε με βάση ένα λατινικό και η δεύτερη μ' ένα ελληνικό χειρόγραφο: *Christoph. Bondelmontii florentini librum insularum Archipelagi e codicibus parisinis regiis nunc primum totum edidit, praefatione et annotatione instruxit Gabr. Rup. Ludovicus De Sinner, Helveto-Bernas, Lipsiae et Berolini 1824*. Και *Description des îles de l'Archipel par Christoforo Buondelmonti. Version grecque par un anonyme, publiée d'après le manuscrit du serail avec une traduction française et un commentaire par Émile Legrand, Paris 1897*. Πριν από την έκδοση του Sinner είχαν ήδη δημοσιευτεί αποσπάσματα του έργου, ενσωματωμένα σε διάφορα περιηγητικά κείμενα.

24. Το έργο του Coronelli εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1696-1697. Από τα έργα που γράφτηκαν τον 18ο αι., ως ιζολάριο θα μπορούσε να θεωρηθεί το έργο του

κό, το να την ολοκληρώσουμε. Επειδή μέχρι σήμερα κανένα ευρωπαϊκό έθνος δεν έχει εγκατασταθεί εκεί και δεν έχει διεκδικήσει δικαιώματα κατοχής αυτών των περιοχών, θα ήταν σημαντικό πλεονέκτημα για την Γαλλία, να τις γνωρίσει και να τις κάνει κτήσεις της, εάν θα ήταν χρήσιμες για το εμπόριο και τη ναυτιλία. [...] Ο κύριος Bougainville οφείλει να μελετήσει τον τόπο, τα δέντρα και κυρίως τα προϊόντα της φύσης· για όλα, όσα είναι άξια προσοχής, οφείλει να φέρει δείγματα και απεικονίσεις· στο βαθμό που του είναι δυνατό πρέπει να εντοπίσει τα ευνοϊκά αγκυροβόλια και ό,τι εξυπηρετεί τη ναυσιπλοΐα. [...]»²⁵.

Το ταξίδι του Bougainville έγινε βέβαια στο δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα, σε μιά εποχή δηλαδή, που είχαν πάψει ουσιαστικά να εκδίδονται καινούρια ιζολάρια. Επιλέξαμε όμως να παρουσιάσουμε τις οδηγίες που έλαβε, γιατί τις θεωρούμε αντιπροσωπευτικές για το ελάχιστο των γνώσεων που οι κάθε είδους ενδιαφερόμενοι προσπαθούσαν να αποκτήσουν για μία περιοχή, που μέχρι τότε ήταν σχεδόν ή εντελώς άγνωστη. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι οι περιοχές που περιέγραφαν τα ιζολάρια τον καιρό της ακμής τους (16ος-17ος αι.) ήταν για την εποχή εκείνη σχεδόν άγνωστες. Πληροφορίες λοιπόν για το πώς μπορεί κανείς να προσπελάσει μία περιοχή, για τη διαμόρφωση του εδάφους της, για τη χλωρίδα, την πανίδα και τα προϊόντα της συνθέτουν το κείμενο των ιζολαρίων αλλά και αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα, που στις περιγραφές των ταξιδιών θα εμπλουτιστεί με πολλές και ποικίλες άλλες πληροφορίες.

Θα κλείσουμε την αναφορά μας στα ιζολάρια με μία τελευταία παρατήρηση για την εξέλιξή τους στον 18ο αιώνα, με αφορμή το παράδειγμα του έργου του Coronelli, που μνημονεύσαμε παραπάνω. Ένας από τους λόγους για τους οποίους παρουσιάζει ενδιαφέρον το ιζολάριο αυτό, που εμφανίζεται μόλις τρία χρόνια πριν τον 18ο αιώνα, είναι ότι πλησιάζει περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο ιζολάριο τις περιγραφές των ταξιδιών. Στο ιζολάριο του Coro-

Frieseman, *Description historique* [...] Neuwied sur le Rhin 1799. Παρόλο που αποτελεί ένα συμπλήρωμα πληροφοριών που παραδίδουν άλλοι περιηγητές και κυρίως ο Tournefort το έργο αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον ακριβώς γιατί ο συγγραφέας του επιλέγει να το παρουσιάσει ως ιζολάριο και όχι ως ταξιδιωτική περιγραφή, καθώς επιλέγει να του δώσει τη χαρακτηριστική δομή των ιζολαρίων, που συνίσταται στην περιγραφή του κάθε μέλους ενός νησιωτικού συμπλέγματος σε ιδιαίτερη ενότητα, που φέρει ως τίτλο την ονομασία του.

25. Το παράθεμα είναι δανεισμένο από: Bitterli, *Wilden*, σ. 29.

nelli έχει αναπτυχθεί εντυπωσιακά το ενδιαφέρον για το ιστορικό παρελθόν του χώρου που περιγράφεται, ένα ενδιαφέρον που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των περιγραφών των ταξιδιών και που δηλώνει ένα στάδιο γνώσης για την περιοχή στην οποία γίνεται το ταξίδι, που δεν είναι πρώιμο²⁶.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι λίγο πριν από την ουσιαστική εξαφάνισή τους κατά τον 18ο αι., τα ιζολάρια προσεγγίζουν την κατηγορία των ταξιδιωτικών περιγραφών.

Τοπογραφικά κείμενα

Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει περιγραφές πόλεων ή περιοχών, οι οποίες έγιναν με βάση τις πληροφορίες, που συνέλεξε ο συγγραφέας επισκεπτόμενος μία συγκεκριμένη πόλη ή περιοχή. Τα τοπογραφικά κείμενα αποτελούν μία από τις παλαιότερες κατηγορίες της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Αν και τους μακρυνούς τους προγόνους πρέπει να τους αναζητήσουμε στην αρχαία γραμματεία, ο χρυσός αιώνας τους είναι μάλλον ο 15ος, η εποχή που άκμασαν οι *descriptions terrae sanctae*, που ποτέ δεν έπαψαν βέβαια να αποτελούν ένα από τα αγαπητά θέματα των τοπογραφικών κειμένων.

Στη διαμόρφωση της κατηγορίας των τοπογραφικών κειμένων λειτούργησαν λοιπόν ως πρότυπα οι περιγραφές πόλεων και περιοχών, που σώζονταν στα έργα αρχαίων ελλήνων συγγραφέων. Ωστόσο, τον σημαντικότερο ρόλο, στη διαμόρφωσή τους τον διαδραμάτισε η επίδραση που δέχτηκαν από τη ρητορική κατά τα τέλη της ρωμαϊκής αρχαιότητας.

Πιο αναλυτικά, από την ελληνιστική εποχή, και ενώ το δικανικόν (*genus judiciale*) και το συμβουλευτικόν γένος (*genus deliberatium*) της ρητορικής γνωρίζουν μία ύφεση, το επιδεικτικόν ή πανηγυρικόν γένος (*genus demon-*

26. Το ενδιαφέρον του Coronelli τουλάχιστον για το ιστορικό παρελθόν των πρώην αλλά και συγχρόνων του βενετικών κτήσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν είναι βέβαια άσχετο με τις γενικότερες επιδιώξεις της Βενετίας στην Ανατολική Μεσόγειο. Εδώ όμως δεν μας ενδιαφέρουν οι λόγοι που οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός χαρακτηριστικού (στην προκειμένη περίπτωση του ενδιαφέροντος για το ιστορικό παρελθόν) αλλά το γεγονός αυτό καθ' εαυτό της διαμόρφωσης του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού, γιατί μ' αυτό σηματοδοτείται μία σημαντική εξέλιξη στην κατηγορία των ιζολαρίων.

strativum) βρίσκεται σε ακμή²⁷. Αντικείμενο του τελευταίου αυτού είδους αποτελούσαν οι έπαινοι, κείμενα δομημένα σύμφωνα με κανόνες της ρητορικής τέχνης, τα οποία, όπως σημειώνει ο Marcus Fabius Quintilianus (III, 7, 6), είχαν ως θέμα κυρίως θεούς και ανθρώπους, αλλά και σημαντικά γεγονότα ή αξιοθαύμαστους τόπους και έργα²⁸. Βλέπουμε λοιπόν, ότι ήδη από το τέλος της ρωμαϊκής εποχής διαμορφώθηκαν κανόνες, οι οποίοι καθόριζαν τη σειρά και τον τρόπο με τον οποίο όφειλε κανείς να περιγράφει τον οικισμένο χώρο. Τα σύνολα των κανόνων αυτών, αλλά και τα κείμενα, οι περιγραφές συγκεκριμένων πόλεων, που καταρτίστηκαν με βάση τα σύνολα των κανόνων, διαδραμάτισαν ρόλο προτύπου στη μετέπειτα εξέλιξη της κατηγορίας των τοπογραφικών κειμένων, στο Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση²⁹. Τα σχήματα περιγραφής των πόλεων γνώρισαν σημαντική ανάπτυξη και διάδοση κατά τον 15ο αιώνα χάρη στην ανάπτυξη του θεσμού της αλληλογραφίας στους κύκλους των Ουμανιστών³⁰. Με τη μορφή ερωτήσεων κυκλοφορούσαν ευρέως ανάμεσα στα μέλη της ουμανιστικής *res publica literaria*, και πολλές φορές εξασφάλιζαν τις απαραίτητες πληροφορίες για τη συγγραφή σημαντικών έργων, όπως για παράδειγμα της *Cosmographia* του Sebastian Münster³¹. Από τον 16ο αιώνα τα σχήματα περιγραφής πόλεων συστηματοποιήθηκαν και ενσωματώθηκαν στις ταξιδιωτικές μεθόδους, σε ευρύτερα κανονιστικά συστήματα περιγραφής της εξωτερικής πραγματικότητας³². Παράλληλα βέβαια τα σχήματα αυτά συνέχισαν να υπάρχουν και με τη μορφή ερωτηματολογίων. Στο θέμα των ερωτηματολογίων θα επανέλθουμε όμως αργότερα.

27. Βλ. Ernst Robert Curtius, *La littérature européenne et le Moyen Age latin*. (Traduit de l' allemand par Jean Bréjoux), Paris 1956, σ. 84-85.

28. *Αντ.*, σ. 85-86. Δεν ήταν μόνο φημισμένοι ρήτορες, που ασχολούνταν με το ρητορικό αυτό είδος. Οι μαθητές ασκούνταν σε αυτό κατά το μάθημα.

29. Με παρόμοιο τρόπο λειτούργησαν και για τις περιγραφές σε έργα άλλων κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Αναλυτικότερα θα γίνει λόγος σε επόμενες ενότητες. Για τα τοπογραφικά κείμενα βλ. Justin Stagl, "Der wohl unterwiesene Passagier" στο Krasnobaev κ.α., *Reisen*, σ. 364-365. (Στο εξής ως Stagl, "Der Passagier").

30. Βλ. A. Gerlo, "The Opus Conscribendis Epistolis of Erasmus and the tradition of the Ars Epistolica" στο R. R. Bolgar (εκδ.), *Classical influences on european culture a.d. 500-1500*, Cambridge 1971, σ. 104-105.

31. Βλ. Justin Stagl, "Vom Dialog zum Fragebogen. Miscellen zur Geschichte der Umfrage". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 31/ 3 (1979), σ. 616-617. (Στο εξής ως Stagl, "Vom Dialog").

32. Την φάση της ενσωμάτωσης δείχνει να αντιπροσωπεύει ο κατάλογος ερωτήσε-

Εκείνο που πρέπει τώρα να αναφέρουμε, είναι ότι περιγραφές πόλεων ή περιοχών εξακολούθησαν φυσικά να παρουσιάζονται σε μεγάλο αριθμό κατά τον 18ο αιώνα (αυτή η κατηγορία έργων συνεχίζει εξάλλου να υπάρχει ως τις μέρες μας). Οι πρωτεύουσες κι οι μεγάλες πόλεις της Ευρώπης προσέλκυαν συχνά το ενδιαφέρον των ταξιδιωτών. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το ενδιαφέρον των συγγραφέων τοπογραφικών κειμένων συγκέντρωσαν δύο πόλεις: η Αθήνα και η Κωνσταντινούπολη³³, και μία περιοχή: η Τροία και τα περίχωρά της³⁴.

Η περιγραφή των πόλεων στα τοπογραφικά κείμενα είναι δομημένη σε τρία τμήματα. Στο πρώτο παρουσιάζεται το όνομα ή τα ονόματα της πόλης και τυχόν μύθοι ή ιστορικά γεγονότα που σχετίζονται με την ίδρυσή της. Περιγράφεται επίσης η πρώτη, γενική εικόνα, που προσφέρει η πόλη ως σύνολο στον επισκέπτη της. Στο δεύτερο τμήμα ακολουθεί η περιγραφή του εσωτερικού της πόλης. Δίνεται η γενική εικόνα που παρουσιάζουν οι κατοικίες, απαριθμούνται και περιγράφονται οι συνοικίες, οι πλατείες, οι αγορές, τα δημόσια κτίρια και τα μνημεία. Στο τελευταίο τμήμα, που δεν υπάρχει σε όλες τις περιγραφές, παρουσιάζεται η πόλη ως κοινωνική- πολιτισμική οντότητα. Γίνεται λόγος για θέματα διοίκησης, για θεσμούς και για κοινωνικές ομάδες³⁵.

ων με θέμα την περιγραφή μιας πόλης, ο οποίος με τον τίτλο “*Tabula Peregrinationis continens capita Politica*” δημοσιεύτηκε στο έργο *Itinerarium Germaniae, Galliae, Angliae, Italiae* του Paul Hetzner. Συντάκτης του καταλόγου αυτού, όπως απέδειξε ο Justin Stagl, είναι ο Hugo Blotius, μορφή στενά συνδεδεμένη με τη διαμόρφωση των ταξιδιωτικών μεθόδων. Βλ. Justin Stagl, “*Die Methodisierung des Reisens im 16. Jahrhundert*” στο Brenner, *Der Reisebericht*, σ. 144. (Στο εξής ως Stagl, “*Die Methodisierung*”).

33. Δείγμα του είδους αυτού αποτελεί το έργο του Friedrich Murhard, *Gemälde von Konstantinopel*, Penig 1805.

34. Π.χ. J. B. Lechevalier, *Voyage dans la Troade* [...], Paris 1802.

35. Τη δόμηση αυτή της περιγραφής των πόλεων, που δεν χαρακτηρίζει μόνο τα τοπογραφικά κείμενα αλλά τη συναντούμε γενικά στις περιγραφές των πόλεων στα έργα της ταξιδιωτικής φιλολογίας, τη συναντούμε από τον 16ο αιώνα ως τον 18ο αλλά και αργότερα. Το πρωιμότερο ίσως δείγμα της είναι ο κατάλογος των ερωτήσεων του Hugo Blotius, που αναφέραμε παραπάνω. Ως ένα δείγμα του 18ου αιώνα αναφέρουμε τον κατάλογο ερωτήσεων της Julie Herzogin von Giovane, που είναι προσαρτημένος στο έργο της: *Plan pour faire servir les voyages*, Vienne 1791. Περιγραφές πόλεων με τη δομή που περιγράψαμε υπάρχουν άφθονες στα ταξιδιωτικά κείμενα. Ως χα-

Συλλογές απεικονίσεων

Οι συλλογές απεικονίσεων δεν είναι η μόνη κατηγορία έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας που συνδυάζει το κείμενο με την εικονογράφηση. Η ιδιομορφία της έγκειται στο ότι η σχέση κειμένου και εικόνας, που γνωρίζουμε ήδη από τις περιγραφές ταξιδιών, εδώ είναι αντεστραμμένη. Δεν είναι η εικόνα που υπηρετεί το κείμενο, αλλά το κείμενο που υποτάσσεται στην εικόνα. Χωρίς ανεξάρτητη υπόσταση και περιορισμένο σ' έκταση, το κείμενο συνοδεύει και επεξηγεί μια σειρά απεικονίσεων, που συνήθως εντάσσονται σε μία συγκεκριμένη, κατά κάποιο τρόπο τυποποιημένη θεματική (π.χ. ανθρώπινοι τύποι, ενδυμασία, τοπίο).

Στις συλλογές απεικονίσεων³⁶ ο ταξιδιώτης-συγγραφέας χρησιμοποιεί όλη πια τον γλωσσικό κώδικα για να εκφράσει τις εμπειρίες του ταξιδιού του, αλλά την εικόνα. Η επιλογή αυτή στηρίζεται στην άποψη, ότι συχνά η εικόνα μπορεί να περιγράψει κάτι με μεγαλύτερη ακρίβεια απ' ό,τι ο λόγος, μια άποψη ιδιαίτερα διαδεδομένη κατά τον 18ο αιώνα³⁷. Παράλληλα, τις συλλογές του αιώνα αυτού θα πρέπει να τις αντιμετωπίσουμε μέσα στα πλαίσια του εγκυκλοπαιδισμού. Και αυτές, όπως κι άλλα έργα που διαμορφώθηκαν σ' αυτό το κλίμα, φιλοδοξούν να επιτύχουν μία συνολική καταγραφή και παρου-

ρακτηριστικά παραδείγματα αναφέρουμε την περιγραφή της Κωνσταντινούπολης από τον Joseph Pitton de Tournefort (*Relation [...]* Lyon 1717, τομ. II, σ. 173-252) και από τον Ferrières-Sauveboeuf (*Mémoires historiques [...]* Paris 1790, τομ. I, σ. 1-31), καθώς και την περιγραφή της Σμύρνης από τον Johann Hermann Freiherr von Riedesel (*Remarques [...]* Amsterdam 1773, σ. 26-27).

36. Περίφημο δείγμα του είδους αυτού, από τον 18ο αιώνα το έργο: *Recueil de cent estampes representant différentes nations du Levant, tirées sur les Tableaux peints d'après Nature en 1707 et 1708 par les Ordres M. De Ferriol Ambassadeur du Roi à la Porte. Et gravées en 1712 et 1713 par les soins de Mr. Le Hay, [...]* Paris [...] 1714.

37. Για παράδειγμα, ο Ferriol στον πρόλογο του δεύτερου τόμου του έργου του που αναφέρθηκε στην προηγούμενη υποσημείωση, ο οποίος εκδόθηκε ένα χρόνο μετά την έκδοση του πρώτου τόμου, στο Παρίσι, με τον τίτλο: *Explication des cent estampes qui representent différentes nations du Levant avec de nouvelles estampes des ceremonies turques qui ont aussi leurs explications*, παρατηρεί: “Mais cette lecture ne satisfait jamais pleinement, si le Voyageur habile n' a sçu joindre à un discours précis et à des remarques judicieuses les Images sensibles des objets qui ont besoin de ce secours, et dont les descriptions les plus exactes ne donneroient que des idées foibles et tres-imparfaites. Tels sont les Edifices, et autres semblables Monumens, les Paysages, les Plantes, les fruits, les Animaux, et tant d' autres choses extraordinaires [...]”.

σίαση του αντικειμένου, που έχουν διαλέξει. Μια τέτοια φιλοδοξία παρουσιάζεται πολλές φορές να συνδέεται με την ιδέα της συνολικής γνώσης ως κυριαρχίας και δύναμης. Ο αναγνώστης-θεατής γίνεται ο άρχοντας, που με τη βοήθεια της συλλογής, για τη διασκέδαση ή τη μόρφωσή του, μπορεί να κάνει τους λαούς της γης να παρελάσουν μπροστά του στολισμένοι τις ιδιαιτερότητες και τα παράξενά τους³⁸.

Όλο αυτό το εικονογραφικό υλικό, μαζί βέβαια με το εικονογραφικό υλικό ταξιδιωτικών περιγραφών, θα αποτελέσει μια παρακαταθήκη εικόνων, στην οποία συχνά θα καταφύγουν όχι μόνο πολλοί συγγραφείς περιγραφών ταξιδιών³⁹, αλλά και καλλιτέχνες ή τεχνίτες που αναζητούν το διαφορετικό και το εξωτικό⁴⁰.

Γιά τα Προσκυνητάρια

Για να ολοκληρωθεί ο καθορισμός και η περιγραφή της πρώτης ομάδας των κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας του 18ου αιώνα, θεωρούμε απαραίτητη την αναφορά στα προσκυνητάρια. Πιστεύουμε, ότι τα προσκυνητάρια, ως ιδιαίτερη κατηγορία έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας, θα είχαν θέση μόνο σε μία τυπολογία, που θα χρησιμοποιούσε ως κριτήριο τον τόπο προορισμού του ταξιδιώτη ή τον σκοπό του ταξιδιού. Συνεπώς δεν μπορούν να περιληφθούν στην τυπολογία που προτείνουμε εδώ.

Η κατηγορία που χαρακτηρίζεται με τον όρο προσκυνητάρια, δεν είναι εσωτερικά ομοιογενής, αλλά συγκροτείται από έργα πολύ διαφορετικά μεταξύ τους. Ανάμεσά τους συναντούμε περιγραφές ταξιδιών προς τόπους προ-

38. Με χαρακτηριστικό τρόπο εκφράζει την ιδέα αυτή ο Ferriol στο έργο που αναφέρθηκε στην υποσ. 37: “Le Lecteur alors pleinement satisfait s’ imagine passer en revûe les autres habitans de la Terre, et exerçant sur eux une espece d’ empire, il les examine avec attention, approuve où condamne le choix de leurs habits, se divertit et rit souvent de la bizarrerie des uns, admire quelquefois la beauté et la majesté des autres, donnant cependant toujours dans son estime la préférence à l’ habit du Pays où il est né, et qu’ il porte actuellement.”

39. Όπως ο Tournefort, που δανείζεται από τον Ferriol την αμμένισσα νύφη.

40. Για παράδειγμα τα σχέδια του Otto Magnus von Stackelberg που χρησιμοποιήθηκαν ως πηγή έμπνευσης για θεατρικά κοστούμια και για διαφήμιση από εργοστάσιο παραγωγής σαπουνιών. Βλ. Gunnar Hering, “Otto Magnus von Stackelberg” στο *Τόπος και Εικόνα*, τόμ. VII, σ. 96

σκηνήματος⁴¹, τοπογραφικά κείμενα, που αναφέρονται στους τόπους αυτούς, καθώς και ταξιδιωτικές μεθόδους με οδηγίες προς τους ταξιδιώτες που κατευθύνονται προς αυτούς, ή ταξιδιωτικούς οδηγούς, με πίνακες αποστάσεων και καταλόγους σταθμών⁴². Σύμφωνα λοιπόν με το κριτήριο που ακολουθούμε στην τυπολογία που προτείνουμε, τη θέση, δηλαδή, που επιλέγει ο συγγραφέας προς την εμπειρία (αν την καταγράφει ή την επεξεργάζεται), τα έργα που χαρακτηρίζονται ως προσκυνητάρια, εντάσσονται κάθε φορά στις ανάλογες επιμέρους κατηγορίες: στις περιγραφές ταξιδιών, στα τοπογραφικά κείμενα, στις ταξιδιωτικές μεθόδους ή στους ταξιδιωτικούς οδηγούς. Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί, ότι πολλά από τα έργα αυτά συνδυάζουν δύο ή περισσότερες κατηγορίες της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Είναι δηλαδή πιθανόν να έχουμε ένα κείμενο, το οποίο να αποτελείται από μία περιγραφή ταξιδιού κι από έναν ταξιδιωτικό οδηγό, ή από κάποιο άλλο συνδυασμό. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, μπορούμε να πούμε, ότι τα έργα που χαρακτηρίζονται ως προσκυνητάρια καταδεικνύουν περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο κείμενο τη ρευστότητα των ορίων μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας.

41. Οι σημαντικότεροι τόποι προσκυνήματος για τους Χριστιανούς ήταν η Ιερουσαλήμ, η Ρώμη και το Santiago de Compostella. Η προτίμηση των προσκυνητών για κάποιον από αυτούς γνώρισε φυσικά ποικίλες διακυμάνσεις. Για το προσκύνημα στην Ιερουσαλήμ βλ. Loukia Droulia, "The Pilgrim Traffic in the Eastern Mediterranean" στο Christiane Villain- Gandossi/ Salvino Bussutil / Paul Adam (εκδ.), *Medieval Ships and the birth of technological societies, τόμ. II, The mediterranean area and european integration*, Malta χ.χ. Επίσης, Pierre Mareval, *Lieux Saints et pèlerinages d' Orient*, Paris 1985. Σχετικά με τη Ρώμη, το Santiago de Compostella κι άλλους τόπους προσκυνήματος στην Ευρώπη βλ. Robert Plötz, "Wallfahrten" στο Bausinger κ.α., *Reisekultur*. Για τους ορθόδοξους χριστιανούς θα πρέπει να αναφερθεί φυσικά το Άγιο Όρος, το οποίο ήδη στα βυζαντινά χρόνια προσέλκυσε πολλούς θώσους προσκυνητές. Για τους τελευταίους, βλ. Klaus Müller, "Pilger, Kaufleute und Diplomaten ziehen aus, um fremde Länder zu erleben" στο Klaus Müller (εκδ.), *Itineraria rossica*, Leipzig 1986, σ. 302-311.

42. Βλ. και Gerhard Wolf, "Die deutschsprachigen Reiseberichte des Spätmittelalters" στο Brenner, *Der Reisebericht*, σ. 86-89. (Στο εξής ως Wolf, "Die deutschsprachigen Reiseberichte").

Συλλογές περιγραφών ταξιδιών

Με τις συλλογές περιγραφών ταξιδιών, εισερχόμαστε στη δεύτερη ομάδα έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας, εκείνη που απαρτίζεται από τις κατηγορίες, που επιχειρούν να οργανώσουν την εμπειρία την αποκτημένη μέσω των ταξιδιών και να αναπτύξουν τον θεωρητικό προβληματισμό σχετικά με το ταξίδι.

Οι συλλογές περιγραφών ταξιδιών μας θυμίζουν όσο καμία άλλη κατηγορία έργων, ότι ο 18ος αιώνας είναι ανάμεσα στ' άλλα, κι αιώνας των εγκυκλοπαιδιστών. Η κατηγορία αυτή έργων δεν παρουσιάζεται βέβαια για πρώτη φορά τον 18ο αιώνα. Ήδη κατά τον 16ο αιώνα γίνονται αρκετές προσπάθειες να συγκροτηθεί ένα πανόραμα των ταξιδιών και των ανακαλύψεων, μέσα από τη συλλογική παρουσίαση περιηγητικών κειμένων. Το "Navigationi et viaggi" του Ramusio, το "Americae insignis et admiranda Historia" του De Bry και το "Principal Navigations" του Hakluyt αποτελούν τα πιο γνωστά δείγματα συλλογών του 16ο αιώνα⁴³, και δεν έπαψαν να διαβάζονται για αιώνες μετά τη συγγραφή τους και να καθορίζουν την εικόνα που είχαν οι Ευρωπαίοι για τις απόμακρες περιοχές που περιγράφονται στις σελίδες τους⁴⁴.

Ο κατ' εξοχήν ωστόσο αιώνας των συλλογών περιγραφών ταξιδιών, είναι ο 18ος. Η κυρίαρχη τάση για συγκέντρωση και οργάνωση της γνώσης, δεν ήταν δυνατόν να μην εκδηλωθεί και στο τόσο πρόσφορο υλικό των ταξιδιωτικών περιγραφών. Με την αιτιολογία ότι επιτέλους βάζουν μία τάξη στις διάσπαρτες περιγραφές ταξιδιών, ότι προσφέρουν σε συμφέρουσα τιμή για τους αναγνώστες ένα μεγάλο αριθμό κειμένων, που η αγορά τους ως ξεχωριστές εκδόσεις είναι αδύνατη λόγω του υψηλού κόστους, ή ότι επιτέλους επανεκδίδουν κείμενα εξαντλημένα ή δυσεύρετα, οι εκδότες και οι επιμελητές των συλλογών συναγωνίζονται για να κερδίσουν το κοινό. Ένα κοινό που δείχνει ένα εκπληκτικό, στ' αλήθεια, ενδιαφέρον για την ταξιδιωτική φιλολογία, αν κρίνουμε τόσο από το μεγάλο αριθμό των συλλογών που εκδόθηκαν στον 18ο αιώνα όσο και από τον αριθμό των τόμων της κάθε συλλογής, που όχι σπά-

43. Βιβλιογράφηση και εκτενής παρουσίαση των συλλογών του 16ου αιώνα υπάρχει στη μελέτη του Max Böhme, *Die grossen Reisesammlungen des 16. Jahrhunderts und ihre Bedeutung*, Straßburg 1904.

44. Ιδιαίτερα το έργο του De Bry με το πλούσιο εικονογραφικό υλικό του έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εικόνας των Ινδιάνων. Σημαντικά στοιχεία της μυθολογίας που αναπτύχθηκε γύρω από το θέμα του καννιβαλισμού ανάγονται σ' αυτές ακριβώς τις απεικονίσεις.

νια ανέρχεται σε πολλές δεκάδες⁴⁵.

Οι συλλογές αυτές, που ενίοτε ονομάζονται εγκυκλοπαίδειες ταξιδιών ή βιβλιοθήκες, ανθολογούν αποσπάσματα από διάφορες ταξιδιωτικές περιγραφές. Πολύ συχνά μεταφράζουν, ολόκληρα ή αποσπασματικά, ξενόγλωσσα έργα, που έχουν αποκτήσει ευρύτερη αναγνώριση. Σημαντικός αριθμός από αυτές τις συλλογές μεταφράστηκε σε διάφορες γλώσσες⁴⁶.

Οι συλλογές του 18ου αιώνα δεν μένουν φυσικά αμέτοχες στη συζήτηση για τη σημασία και τη χρησιμότητα του ταξιδιού. Οι εκδότες και οι επιμελητές τους, χρησιμοποιώντας μία πρακτική συνηθισμένη στην ταξιδιωτική φιλολογία, αναπτύσσουν στους προλόγους, με τους οποίους εφοδιάζουν γεν-

45. Ως ενδεικτικό παράδειγμα σημειώνουμε μία συλλογή 34 τόμων: *Neue Sammlung der merkwuerdigsten Reisegeschichten* [...] Frankfurt am Mayn, 1748.

46. Οι μεταφράσεις των έργων των διαφόρων ειδών της ταξιδιωτικής φιλολογίας είναι ένα πάρα πολύ ενδιαφέρον θέμα έρευνας, που μπορεί να προσφέρει πολύτιμα συμπεράσματα, πρώτα απ' όλα για τη διάδοση και την πρόσληψη συγκεκριμένων έργων. Πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον θα παρουσιάζε ωστόσο μία συγκριτική έρευνα, που θα μελετούσε τις μεταφράσεις σε σχέση με τα πρωτότυπα, με σκοπό να εντοπίσει τα κριτήρια επιλογής των μεταφραζόμενων αποσπασμάτων, όταν πρόκειται για συλλογές περιγραφών ταξιδιών, ή τα κριτήρια βάσει των οποίων παραλείπονται κάποια τμήματα κειμένων, όταν πρόκειται για μεταφράσεις ολόκληρων περιγραφών ταξιδιών. Για παράδειγμα, για εθνικούς λόγους, παραλείπεται στη γαλλική μετάφραση του έργου της Lady Craven μία επιστολή (XV): "On n' a pas cru devoir traduire une pièce qui n' est remplie que d'injures nationales" (*Voyage de Milady Craven à Constantinople, par la Crimée, en 1786. Traduit de l' Anglois, par M.D.****. [...] Paris [...] 1789, σ. 42). Αλλού οι λόγοι αυτοί είναι θρησκευτικοί. Ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα για την περίπτωση αυτή μας προσφέρουν τα έργα: *Histoire générale des voyages* [...] (La Haye 1747) και: *Allgemeine Historie der Reisen* [...] (Leipzig 1748). Η ενδιαφέρουσα ιστορία των δύο αυτών έργων αρχίζει με τη μετάφραση στα γαλλικά μιάς αγγλικής ιστορίας των ταξιδιών, η οποία γνώρισε μεγάλη επιτυχία στην Αγγλία. Το έργο μεταφράζεται στα γαλλικά από τον Abbé Antoine François Prévost και εκδίδεται στη Γαλλία, όπου γνωρίζει σημαντική επιτυχία. Για το λόγο αυτό ολλανδοί εκδότες αναλαμβάνουν την επανέκδοση της γαλλικής μετάφρασης στην Ολλανδία. Καθώς, ωστόσο, ο Abbé Prévost έχει επιφέρει αλλαγές στο κείμενο στα σημεία που θεωρούσε ως αντίθετα προς τον ρωμαιοκαθολικισμό, οι ολλανδοί εκδότες επισημαίνουν τα σημεία αυτά. Οι γερμανοί εκδότες, δριμύτεροι κριτές από τους ολλανδούς, κατακραυγάζουν τον Abbé Prévost για τις επεμβάσεις του στο κείμενο, που υπαγορεύτηκαν από τον θρησκευτικό του ζήλο.

ναϊόδωρα τα έργα τους, τις απόψεις τους για το ταξίδι και δηλώνουν την πίστη τους στην παιδαγωγική του αξία⁴⁷. Η αύξηση του ενδιαφέροντος για θέματα παιδαγωγικής στα τέλη του αιώνα, θα αποτυπωθεί και στις συλλογές ταξιδιωτικών περιγραφών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η συλλογή του Joachim Heinrich Campe⁴⁸ και η συλλογή του Cristian Gotthilf Salzmann⁴⁹, στην οποία περιγράφονται τα ταξίδια ενός δασκάλου και των μαθητών του.

Ιστορίες των ταξιδιών

Οι συγγραφείς των ιστοριών των ταξιδιών επιχειρούν να οργανώσουν, εντάσσοντάς τα σε μία χρονική ακολουθία, όλα τα σημαντικά ταξίδια, από την αρχαιότητα ως τις μέρες τους. Εκείνο που επιδιώκουν, είναι να συλλέξουν για το κάθε ταξίδι και να συγκεντρώσουν σ' ένα μόνο έργο, στην Ιστορία τους, όλες εκείνες τις πληροφορίες που πείθουν για το ζήλο του ανθρώπου της δυτικής Ευρώπης για τη διάδοση της πίστης του, που δηλώνουν την

47. Την πρακτική αυτή συναντάμε για παράδειγμα πολύ συχνά στις περιγραφές ταξιδιών. Σημαντικό παράδειγμα, για την ποιότητα του λόγου και για την απήχηση που βρήκε σε άλλα έργα της ταξιδιωτικής φιλολογίας, αποτελεί ο πρόλογος του Choiseul-Gouffier στο έργο του *Voyage pittoresque de la Grèce* (Paris 1782). Στη δεύτερη και στην τρίτη σελίδα αναπτύσσει τις απόψεις του για ένα ερώτημα, που απασχολεί την ταξιδιωτική φιλολογία και κυρίως τις ταξιδιωτικές μεθόδους ήδη από τον 16ο αι.: ποια είναι η καταλληλότερη ηλικία για να ταξιδέψει ένας νέος, που θέλει να αποκομίσει από το ταξίδι πνευματικά και ψυχικά οφέλη. Τις απόψεις που εκφράζει ο Choiseul-Gouffier σ' αυτές τις σελίδες επικρότησαν πολλοί σύγχρονοί του. Ανάμεσά τους και η Julie Herzogin von Giovane, *ό. π.*, σ. 14.

48. Joachim Heinrich Campe, *Sammlung interessanter und zweckmäßig abgefaßter Reisebeschreibungen für die Jugend*. 1785-1793. Ο Campe, που έγινε ευρύτερα γνωστός με τη διασκευή στα γερμανικά του έργου του Daniel de Foe, *Robinson Crusoe*, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την παιδαγωγική. Για την πρόσληψη του έργου του στις χώρες της Βαλκανικής βλ. Liliانا Minkova, "L' œuvre de Joachim Heinrich Campe dans les pays balkaniques" *Revue des études sud-est européennes* 28/ 1-4 (1990), σ. 39-44. Στη σ. 43 βιβλιογραφούνται οι μεταφράσεις έργων του στα ελληνικά.

49. *Reisen der Salzmannischen Zöglinge*. Leipzig [...] 1784. Για το έργο και την προσωπικότητα του παιδαγωγού Ch. G. Salzmann βλ.: Bärbel Pantzer, "Der Philanthropische Wegweiser durchs Leben" στο Bausinger κ.α., *Reisekultur*, σ. 159-165.

υπακοή στο μονάρχη του, που δείχνουν τη δίψα του για νέες γνώσεις και που μαρτυρούν την προσπάθεια του να βελτιώσει τη ναυπηγική και τη ναυσιπλοΐα για να διευρύνει τις δυνατότητες του να ταξιδεύει. Αυτές οι πληροφορίες θα τους βοηθήσουν να συγκροτήσουν την εικόνα του μεγαλείου του ανθρώπου της δυτικής Ευρώπης. Μία εικόνα που δεν τη δημιουργούν εκείνοι για πρώτη φορά αλλά προϋπάρχει στις περιγραφές ταξιδιών, και δεν τη βλέπουν παρά μόνο τα μάτια του δυτικού ανθρώπου. Ακόμα κι όταν – σύμφωνα με το πνεύμα του 18ου αι. που η εικόνα του *bon sauvage* είναι πια διαδεδομένη – επισημαίνονται στις ιστορίες των ταξιδιών οι μελανές πλευρές της εικόνας αυτής, όπως η εξόντωση των Μάγνας και των Ίνκας ή το εμπόριο σκλάβων, ακόμα και τότε δεν αμφισβητείται το μεγαλείο του πολιτισμού της δυτικής Ευρώπης, δεν αμφισβητούνται θεμελιώδεις θεσμοί του κι η πρόθεση να επιβληθούν σε άλλους πολιτισμούς, αλλά η ορθότητα των πράξεων μεμονωμένων ατόμων.

Οι ιστορίες των ταξιδιών μπορούν να διακριθούν με βάση τη μορφή και το περιεχόμενό τους σε δύο ομάδες. Οι συγγραφείς των έργων της πρώτης ομάδας, παρουσιάζουν την ιστορία των ταξιδιών συρράπτοντας αποσπάσματα από τις πιο σημαντικές περιγραφές ταξιδιών, παραθέτοντάς τα αυτούσια και δηλώνοντας το συγγραφέα τους. Δεν διαφέρουν δηλαδή από τους επιμελητές μίας συλλογής περιγραφών ταξιδιών, παρά στην πρόθεσή τους να φτιάξουν μία ιστορία των ταξιδιών, κι όχι μία συλλογή περιγραφών ταξιδιών. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι είναι υποχρεωμένοι να ακολουθήσουν τη χρονική διαδοχή των γεγονότων και ότι επιλέγουν να παρουσιάσουν από τις περιγραφές ταξιδιών τα αποσπάσματα εκείνα που θα τους βοηθήσουν να δώσουν στο τελικό προϊόν της συρραφής την επίφαση της αλληλουχίας των γεγονότων⁵⁰. Στα έργα της δεύτερης ομάδας οι συγγραφείς επιλέγουν την εξιστόρηση των γεγονότων, που αν και στηρίζεται εμφανώς στην ανάγνωση περιγραφών ταξιδιών, απαγκιστρώνεται από αυτές και αφηγείται ελεύθερα τα γεγονότα⁵¹.

50. Για παράδειγμα το έργο: *Abrégé chronologique ou histoire des découvertes faites par les Européens* [...] Paris [...] 1766.

51. Παράδειγμα αποτελεί το έργο του γερμανού νομομαθή Theophil Friedrich Ehrmann, ο οποίος ήταν μία σημαντική μορφή για την ταξιδιωτική φιλολογία στο γερμανόφωνο χώρο του 18ου αιώνα: *Geschichte der merkwürdigsten Reisen* [...] Frankfurt am Main 1791.

Βιβλιογραφίες περιγραφών ταξιδιών

Οι βιβλιογραφίες περιγραφών ταξιδιών φαίνεται πως είναι μία κατηγορία έργων που εμφανίστηκε τον 18ο αιώνα. Ο στόχος τους δεν είναι μόνο να οργανώσουν ένα corpus έργων, στην περίπτωση τους εκείνο των ταξιδιωτικών περιγραφών, αλλά αποσκοπούν παράλληλα να συμβάλουν και στην ταξινόμηση και στην επεξεργασία της γνώσης, που συγκεντρώνεται χάρη στα ταξίδια. Αυτός ο διπλός στόχος είναι εκείνος που διαμορφώνει ουσιαστικά το χαρακτήρα τους. Στις βιβλιογραφίες έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας που μας άφησε ο 18ος αι. δεν έχουμε μόνο μία βιβλιογράφηση τίτλων, με βάση κάποια σειρά, χρονολογική, αλφαβητική ή γεωγραφική (ή κάποιο συνδυασμό τους), αλλά μία εκτενή παρουσίαση του βιβλιογραφούμενου έργου, που εκτός από τον τίτλο περιέχει τις περισσότερες φορές και μία περίληψη του έργου, κριτικές παρατηρήσεις γι' αυτό ή σύγκρισή του με άλλα έργα, καθώς και παραπομπές σε βιβλιοπαρουσιάσεις και βιβλιοκριτικές που το είχαν ως αντικείμενό τους.

Καταλαβαίνουμε εύκολα τη χρησιμότητα που παρουσιάζουν οι βιβλιογραφίες αυτές για τη μελέτη της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Πρώτα απ' όλα, η αξία τους ως βιβλιογραφίες δεν έχει ξεπεραστεί, αν μάλιστα σκεφτεί κανείς ότι κάποιες από αυτές⁵² βιβλιογραφούν έργα γραμμένα στα αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά και ιταλικά, τα οποία αναφέρονται σε όλες τις περιοχές της γης, ενώ οι σημερινές βιβλιογραφίες περιορίζονται συνήθως σε έργα γραμμένα σε μία μόνο από τις παραπάνω γλώσσες ή σε έργα που αφορούν μία μόνο γεωγραφική περιοχή⁵³. Έπειτα, οι βιβλιογραφίες αυτές είναι σημαντικές γιατί περιέχουν άφθονες παραπομπές σε βιβλιοκριτικές που γράφτηκαν για τα έργα που βιβλιογραφούν. Ακόμα, προσφέρουν στον ερευνητή τη βεβαιότητα, ότι τα έργα που βιβλιογραφούν πράγματι εκδόθηκαν, εφόσον δημοσιεύθηκαν κριτικές γι' αυτά. Τέλος, δεν είναι μικρό το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι βιβλιογραφίες αυτές καθ' εαυτές, ως πηγή πληροφοριών για το ενδιαφέρον της εποχής για την ταξιδιωτική φιλολογία και την πρόσληψη των έργων της.

52. Π.χ. το έργο: Gottlieb Heinrich Stuck' s K. P. Kommissionsraths und Kaemmerers der Stadt Halle. *Verzeichnis von aelteren und neuern Land - und Reisebeschreibungen.* [...] Halle 1784.

53. Τη μοναδική εξαίρεση που έχουμε υπόψη αποτελεί το έργο του Edward Godfrey Cox, *A Reference Guide to the Literature of Travel, Seattle 1935-1949.*

Βιβλιοπαρουσιάσεις και βιβλιοκριτικές

Η συγγραφή βιβλιοπαρουσιάσεων και κριτικών, με αντικείμενο έργα της ταξιδιωτικής φιλολογίας και κυρίως περιγραφές ταξιδιών, γνώρισε σημαντική ανάπτυξη κατά τον 18ο αιώνα. Το γεγονός αυτό θα έπρεπε ίσως να συνδεθεί με τη δημιουργία κύκλων λογίων, που τους συνδέει το κοινό ενδιαφέρον για την ταξιδιωτική φιλολογία, και κατορθώνουν να ενημερώνονται για τις εκδόσεις έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας στην Κεντρική και Δυτική Ευρώπη, σε βαθμό που πολλές φορές μας εκπλήσσει, όταν αναλογιζόμαστε τις δυνατότητες που τους προσέφερε η εποχή τους. Πολλές φορές η δραστηριότητα των λογίων αυτών υποστηρίζεται και συστηματοποιείται, χάρη στην ύπαρξη κάποιου περιοδικού εντύπου. Η γερμανική πόλη Göttingen των τελευταίων δεκαετιών του 18ου αι., μας προσφέρει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Γύρω στο 1780 βρίσκονται συγκεντρωμένοι σ' αυτό σημαντικοί επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων, καθένας απ' τους οποίους ενδιαφέρεται να αντλήσει από το ταξίδι και την ταξιδιωτική φιλολογία ό,τι μπορούν να προσφέρουν στην επιστήμη του⁵⁴, ο ανατολιστής Johann David Michaelis, ο γλωσσολόγος και φυσικός επιστήμονας Christian Wilhelm Büttner, ο ανθρωπολόγος J. F. Blumenbach και ο ιστορικός August Ludwig Schlözer. Γύρω από αυτούς συσπειρώνονται κι άλλοι πολλοί, γνωστοί λόγιοι κι επιστήμονες με παραπλήσια ενδιαφέροντα. Χάρη στην ευτυχή αυτή συγκυρία δημιουργείται ένα πνευματικό κλίμα ιδιαίτερα ευνοϊκό για την ενασχόληση με την ταξιδιωτική φιλολογία. Το κλίμα αυτό δεν αντανακλάται μόνο στα πνευματικά δημιουργήματα του καθενός από τους λογίους, που αναφέραμε, αλλά και σε περιοδικά που εκδίδονται στο Göttingen. Το χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα αποτελεί το περιοδικό "Goettingische Anzeigen von gelehrten Sachen", που η έκδοσή του άρχισε το 1737 και κράτησε ως τις αρχές του 19ου αιώνα. Στόχος του ήταν να ενημερώσει τους αναγνώστες του για την επιστημονική και λογοτεχνική παραγωγή κυρίως στην αγγλόφωνη, γαλλόφωνη, γερμανόφωνη και ιταλόφωνη Ευρώπη. Τα άρθρα που πληροφορούν για την έκδοση έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας, οι σχετικές βιβλιοπαρουσιάσεις και κριτικές καταλαμβάνουν ένα σημαντικό μέρος αυτού του σχεδόν εβδομαδιαίου περιοδικού.

Περιοδικά, λοιπόν, εφημερίδες και βιβλιογραφίες φιλοξενούν τις βιβλιοκριτικές και τις βιβλιοπαρουσιάσεις. Αλλά οι κριτικές έχουν μερικές φορές τέτοια έκταση, που εκδίδονται ως βιβλία. Ας αναφέρουμε την περίφημη κριτι-

54. Πρβλ. Bitterli, *Die Wilden*, σ. 257.

κή του Spon στον Guillet που θα την συναντήσουμε ξανά παρακάτω, ή εκείνη του Peyssonnel για το έργο του de Tott⁵⁵.

Ανθολογίες για ταξιδιώτες

Σε μία εποχή, που οι ταξιδιώτες χρειάζονταν ακόμα και μήνες για να φθάσουν στον προορισμό τους, ο χρόνος που περνούσαν μέσα στις άμαξες ή στα πλοία ήταν ένα κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητο διάστημα. Γι' αυτό δεν ήταν μικρή και η σημασία που αποδιδόταν στους συνταξιδιώτες. Μία από τις πιο συνηθισμένες συμβουλές των ταξιδιωτικών μεθόδων ήταν η προσεκτική επιλογή των συντρόφων του ταξιδιού. Η επιλογή αυτή είναι για τον Maximilien Misson (ca. 1650-1722), συγγραφέα μιας φημισμένης ταξιδιωτικής μεθόδου του 17ου αιώνα, ανάλογη με την επιλογή συζύγου. Άνθρωποι που δεν ταιριάζουν, καλύτερα να μην συνταξιδεύουν⁵⁶. Ευτυχώς όμως, ακόμα κι όταν οι συνταξιδιώτες δεν βοηθούν, υπάρχει τρόπος για να περάσει πιο εύκολα ο χρόνος: η ανάγνωση βιβλίων.

Κατά το ταξίδι μπορεί κανείς να επιλέξει οποιοδήποτε ανάγνωσμα, εάν όμως το προτιμά, μπορεί να εκμεταλλευτεί το χρόνο του διαβάζοντας κάτι σχετικό με τα ταξίδια, όπως για παράδειγμα μία περιγραφή ταξιδιού, που να αναφέρεται κατά προτίμηση στην περιοχή που θα επισκεφτεί και ο ίδιος. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που πάρα πολλές περιγραφές ταξιδιών, όπως και άλλα έργα της ταξιδιωτικής φιλολογίας, εκδίδονται στο σχήμα που ταιριάζει σ' ένα vademecum: στο δέκατο έκτο. Η ταξιδιωτική φιλολογία προσφέρει ωστόσο στον ταξιδιώτη και μία άλλη δυνατότητα εκμετάλλευσης του χρόνου, που συνδυάζει την πληροφόρηση με τη διασκέδαση: τις ανθολογίες

55. *Lettre de M. de Peyssonnel, ancien Consul-Général à Smyrne, ci-devant Consul de Sa Majesté auprès du Khan des Tartares, à M. le Marquis de N... Contenant quelques Observations relatives aux Mémoires qui ont paru sous le nom de M. le Baron de Tott*, Amsterdam 1785.

56. Maximilien Misson, *Nouveau voyage d' Italie. Avec un Mémoire contenant des avis utiles à ceux qui voudront faire le mesme voyage. Seconde édition beaucoup augmentée et enrichie de nouvelles Figures*, La Haye [...] 1694, σ. 351. Για την ταξιδιωτική μέθοδο του Maximilien Misson και τη σχέση της με το γενικότερο πνευματικό κλίμα του τέλους του 17ου και των αρχών του 18ου αι. βλ. P. Laubriet, "Les Guides de voyages au début du XVIIIe siècle et la propagande philosophique", *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, 32 (1965), σ. 269-325. (Στο εξής ως Laubriet, "Guides").

για ταξιδιώτες.

Οι ανθολογίες είναι μία από τις κατηγορίες της ταξιδιωτικής φιλολογίας που δεν παρουσιάζονται για πρώτη φορά τον 18ο αι. Υπάρχουν ήδη από τον 16ο⁵⁷. Οι ανθολογίες για ταξιδιώτες μπορούν να ανταποκριθούν σε πολλές διαφορετικές απαιτήσεις· σ' αυτές ο ταξιδιώτης θα βρει ποιήματα εμπνευσμένα από το ταξίδι ή σύντομες ιστορίες εμπνευσμένες από τα παθήματα απερίσκεπτων ταξιδιωτών. Δεν απουσιάζουν φυσικά τα αποσπάσματα από περιγραφές ταξιδιών, που βρήκαν μεγάλη απήχηση στο κοινό της ταξιδιωτικής φιλολογίας.

Ταξιδιωτικοί οδηγοί

Όσο κι αν μας φαίνεται σήμερα οικεία, η κατηγορία των ταξιδιωτικών οδηγών είναι μία από τις παλαιότερες της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Η εμφάνισή της τοποθετείται στον 16ο αιώνα⁵⁸, αλλά σύμφωνα με μία υπόθεση, η συστηματική εξέταση χειρόγραφων οδηγών της Ρώμης, που ανάγονται στον 12ο αιώνα⁵⁹, ενδέχεται να αποδείκνυε ότι οι απαρχές της κατηγορίας αυτής θα πρέπει να μετατεθούν στον 12ο αιώνα.

Οι ταξιδιωτικοί οδηγοί διαφέρουν από τις ταξιδιωτικές μεθόδους στο ότι περιέχουν πρακτικής υφής πληροφορίες για το ταξίδι, οι οποίες δεν εξυπηρετούν κανέναν ηθικό, παιδαγωγικό ή επιστημονικό σκοπό. Οι πληροφορίες αυτές αφορούν, για παράδειγμα, στα δρομολόγια, στις αποστάσεις, στα μέσα, στο χρόνο και στο κόστος του ταξιδιού⁶⁰. Πρότυπά τους φαίνεται να αποτε-

57. Βλ. Klaus Beyer, "Im Coupé. Vom Zeitverteib der Kutschenfahrt" στο Bausinger κ.α., *Reisekultur*, σ. 139.

58. Βλ. Stagl, "Die Methodisierung", σ. 155.

59. Για τους οδηγούς αυτούς, βλ. Wolf, "Die deutschsprachigen Reiseberichte" σ. 88. Στο σημείο αυτό θα πρέπει ίσως να διευκρινήσουμε ότι ένας ταξιδιωτικός οδηγός, που αναφέρεται σε μία πόλη, διαφέρει από ένα τοπογραφικό κείμενο γι' αυτήν, στον σκοπό για τον οποίο γράφεται. Ο ταξιδιωτικός οδηγός έχει πρωταρχικό στόχο να αποτελέσει βοήθημα για τον ταξιδιώτη, γι' αυτό εξάλλου, περιέχει και πρακτικές πληροφορίες για το ταξίδι. Η διαφορά αυτή δεν σημαίνει βέβαια ότι δεν μπορεί η εξέλιξη των δύο κατηγοριών να είχε κάποια κοινά σημεία, τη στιγμή μάλιστα που και οι δύο ενδιαφέρονται για την περιγραφή του χώρου.

60. Για παράδειγμα το έργο: *Die vornehmsten Europaeischen Reisen* [...] Hamburg [...] 1713. Αν και η παρούσα μελέτη αφορά έργα που έχουν γραφτεί στην αγγλική, γαλ-

λεσαν οι κατάλογοι των σταθμών που υπάρχουν στα Itineraria των μεσαιωνικών προσκυνητών. Η οργάνωση των μέσων συγκοινωνίας και η πύκνωση του συγκοινωνιακού δικτύου στην κεντρική και δυτική Ευρώπη, που συντελέστηκαν χάρη στην εξάπλωση του ταχυδρομείου κατά τον 18ο αι. έδωσε μία σημαντική ώθηση στην κατηγορία αυτή της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Πολυάριθμοι είναι οι ταξιδιωτικοί οδηγοί του 18ου αιώνα για τις παραπάνω περιοχές, που δεν απαρτίζονται παρά από πίνακες που καταγράφουν τα δρομολόγια των ταχυδρομικών αμαξών και δίνουν τις αποστάσεις μεταξύ των σταθμών τους.

Εκτός από την παραπάνω μορφή, οι ταξιδιωτικοί οδηγοί του 18ου αι. παρουσιάζουν και μία δεύτερη, που προαναγγέλλει την εξέλιξη τους στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, όταν πλέον διαμορφώνουν την οικεία σε εμάς σήμερα μορφή τους⁶¹. Αυτή η δεύτερη μορφή των ταξιδιωτικών οδηγών είναι εκείνη ενός γεωγραφικού λεξικού, στο οποίο παρουσιάζονται διάφορες πόλεις ή ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές και γίνεται αναλυτικά λόγος για τα αξιοθέατά τους⁶².

Ταξιδιωτικές μέθοδοι

Οι ταξιδιωτικές μέθοδοι, μία κατηγορία που εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά τον 16ο αιώνα, είναι αφιερωμένες στον θεωρητικό προβληματισμό που

λική, γερμανική και ιταλική γλώσσα, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι έργα ταξιδιωτικής φιλολογίας έχουμε και σε πολλές άλλες γλώσσες, και ότι μία συγκριτική μελέτη έργων της ίδιας κατηγορίας, αλλά γραμμένων σε διαφορετική γλώσσα, παραμένει ένα από τα desiderata της έρευνας της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Όσον αφορά στους ταξιδιωτικούς οδηγούς, για παράδειγμα, ήδη από τον 17ο αι. υπάρχουν οδηγοί γραμμένοι σε γίντις, οι οποίοι παρουσιάζουν χαρακτηριστικά ανάλογα με αυτά που περιγράφουμε εδώ. Βλ. Jean Baumgarten, "Jerusalem in Seventeenth - Century Travelers' Accounts in Yiddish", *Mediterranean Historical Review* 7/2 (1992), κυρίως τις σσ. 220 και 221.

61. Οι ταξιδιωτικοί οδηγοί "Murray" (ο πρώτος της σειράς εκδόθηκε το 1836) και "Baedeker" (ο πρώτος της σειράς εκδόθηκε το 1839) σηματοδοτούν μία νέα φάση της κατηγορίας των ταξιδιωτικών οδηγών, που είναι συνδεδεμένη με την ανάπτυξη του οργανωμένου τουρισμού. Για τους οδηγούς αυτούς βλ. Gabrielle M. Knoll, "Reisen als Geschäft. Die Anfänge des organisierten Tourismus" στο, Bausinger κ.ά., *Reisekultur*, σ. 341-343. Επίσης, Droulia, "De la périégèse" σ. 109 και 111.

62. Π.χ. το έργο: *Le curieux antiquaire ou recueil géographique et historique [...]* Leide [...] 1739.

αναπτύσσεται γύρω από τη χρησιμότητα του ταξιδιού και τη συστηματοποίηση της απόκτησης και της καταγραφής των γνώσεων, που συγκεντρώνονται μέσω των ταξιδιών⁶³.

Οι πνευματικές συνθήκες που ευνόησαν τη διαμόρφωση των τοπογραφικών κειμένων κατά τον 16ο αι. αποτέλεσαν μία *sine qua non* προϋπόθεση για την εμφάνιση των ταξιδιωτικών μεθόδων. Για να περιγράψουμε ωστόσο πληρέστερα τις συνθήκες δημιουργίας της κατηγορίας αυτής, θα πρέπει, εκτός από τα όσα σημειώθηκαν παραπάνω για το πνευματικό κλίμα του 16ου αιώνα⁶⁴, να λάβουμε υπόψη και δύο άλλους παράγοντες, οι οποίοι διαμόρφωσαν τις πρακτικές ανάγκες που προσπάθησαν να καλύψουν οι ταξιδιωτικές μέθοδοι: την επιθυμία του ανθρώπου της δυτικής Ευρώπης να γνωρίσει τους λαούς με τους οποίους ήλθε για πρώτη φορά σε επαφή κατά τον 15ο και 16ο αι. και την επιτάχυνση της ανάπτυξης των επιστημών από την Αναγέννηση και μετά.

Κατά τον 15ο και 16ο αιώνα με την εξάπλωση των Οθωμανών προς τη Δύση και με τα ταξίδια των ανακαλύψεων, η Ευρώπη έρχεται σ' επαφή με πλήθος λαών, των οποίων την ύπαρξη αγνοούσε μέχρι τότε. Στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει την πολιτισμική επιβίωση και την οικονομική του ανάπτυξη, ο άνθρωπος της δυτικής Ευρώπης συνειδητοποιεί, ότι η επιβολή της κυριαρχίας του στους λαούς που ανακαλύπτει θα εξαρτηθεί από τις γνώσεις του γι' αυτούς. Αυτή την ανάγκη για γνώσεις, η οποία θα ενισχυθεί στην ίδια εποχή από τις ανάγκες των φυσικών επιστημών, που αναπτύσσονται με ταχείς ρυθμούς από την Αναγέννηση και μετά, οφείλουν και μπορούν να καλύψουν σε σημαντικό βαθμό οι ταξιδιώτες.

Για να επιτευχθεί ωστόσο το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος από τα ταξίδια, πολλά από τα οποία, ας μην ξεχνάμε, ήταν εξαιρετικά δύσκολο αν όχι αδύνατο να επαναληφθούν, ο ταξιδιώτης έπρεπε να είναι εκ των προτέρων κατατοπισμένος αφ' ενός για την αξία του ταξιδιού και για το πώς θα εκμεταλλευτεί σωστά το χρόνο του, κι αφ' ετέρου για το τί θα παρατηρήσει και για το πώς θα ενημερώσει γι' αυτά που είδε, εκείνους που δεν είχαν την ευκαιρία να τα-

63. Από τον J. Stagl, τον σημαντικότερο μελετητή των ταξιδιωτικών μεθόδων, έχουμε μία βιβλιογραφία τους: Justin Stagl, κ.ά, *Apodemiken. Eine räsonnierte Bibliographie der reisetheoretischen Literatur des 16., 17. und 18. Jahrhunderts*, Paderborn 1983. Πριν από τον Stagl μία πρώτη βιβλιογραφική προσπάθεια ανέλαβε ο Uli Kutter, στο άρθρο του "Apodemiken und Reisehandbücher. Bemerkungen und ein bibliographischer Versuch zu einer vernachlässigten Literaturgattung", *Das achtzehnte Jahrhundert* 4/2 (1980), σ. 116-131.

64. Στην ενότητα για τα τοπογραφικά κείμενα.

ξιδέψουν. Τον κατατοπισμό του ταξιδιώτη θα αναλάβουν οι ταξιδιωτικές μέθοδοι, τη διαμόρφωση των οποίων καθόρισαν κάποιες ιδιαίτερες πνευματικές συνθήκες, τις οποίες αν και περιγράψαμε σε προηγούμενη ενότητα, θα εκθέσουμε διεξοδικότερα αμέσως παρακάτω.

Γύρω λοιπόν, από τα τρία θέματα: αξία του ταξιδιού, αντικείμενο παρατήρησης και καταγραφή πληροφοριών, αναπτύχθηκε στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα ένας σημαντικός προβληματισμός από κύκλους ουμανιστών, στην κεντρική Ευρώπη. Τον προβληματισμό που αφορούσε την αξία του ταξιδιού καθόρισε αποφασιστικά το ενδιαφέρον του ουμανισμού για θέματα παιδείας και πιά συγκεκριμένα η σημασία που απέδιδε στη γνώση την αποκτημένη μέσω της εμπειρίας⁶⁵. Παράλληλα, το γενικό ενδιαφέρον της φιλοσοφίας της εποχής για την έννοια της μεθόδου⁶⁶, επηρέασε τον προβληματισμό γύρω από τα δύο άλλα θέματα, τον καθορισμό του αντικειμένου της παρατήρησης και την καταγραφή των πληροφοριών. Εδώ τον πιο σημαντικό ρόλο τον έπαιξε η διδασκαλία του Petrus Ramus (Pierre de la Ramée, 1515-1572), σύμφωνα με την οποία, η διαδικασία μάθησης πρέπει να προχωρά από το γενικό στο ειδικό, κι η κάθε έννοια πρέπει να διαιρείται σε όσο το δυνατόν περισσότερες επιμέρους έννοιες. Ο Petrus Ramus και οι οπαδοί του δέχονταν ότι με τον τρόπο αυτό μπορούσε να συστηματοποιηθεί και να μεταδοθεί γνωστικό υλικό, που να καλύπτει ολόκληρους τομείς της γνώσης. Ιδιαίτερη προτίμηση έδειξε για τη γραφική, σχηματική παράσταση της διδακτικής του μεθόδου. Οι συνοπτικοί πίνακες είναι ένα τυπικό κατάλοιπο της διδασκαλίας του⁶⁷. Επηρεασμένοι⁶⁸ από τον Ramus οι συγγραφείς των πρώτων ταξιδιωτικών μεθόδων Hieronymus Turler⁶⁹ (1574), Hilarius Pырckmair⁷⁰ (1577), και Theodor

65. Πρβλ. Stagl, “Die Methodisierung” σ. 145.

66. *Αυτ.*, σ. 148.

67. Βλ. Stagl, “Der Passagier” σ. 358-359.

68. Οι συγγραφείς των πρώτων ταξιδιωτικών μεθόδων είχαν στενές σχέσεις με τον Petrus Ramus. Για το θέμα αυτό βλ. Stagl, “Der Passagier” σ. 355-359, Stagl, “Die Methodisierung” σ. 145-151, Stagl, “Vom Dialog” σ. 612-613, και τέλος, Justin Stagl, “Die Apodemik oder Reisekunst als Methodik der Sozialforschung vom Humanismus bis zur Aufklärung” στο Mohammed Rassem/ Justin Stagl (εκδ.), *Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit, vornehmlich vom 16.-18.Jh.* Paderborn 1980, σ. 133.

69. *De peregrinatione et agro Neapolitano Libri II. Scripti ab Hieronymo Turlero. Omnibus peregrinantibus utiles ac necessarij: ac in eorum gratiam nunc primum editi.* Straßburg 1574.

70. *Commentariolus de Arte Apodemica, seu Vera Peregrinandi Ratione.* Auctore H[ilarius].P[yrckmair]. Landeshutano, Ingolstadt 1577. Πρώτος ο Pырckmair εισάγει τον

Zwinger⁷¹ (1577) ακολούθησαν στα έργα τους την παραγωγική μέθοδο που πρότεινε ο Ramus και συστηματοποίησαν με την εφαρμογή της τον προβληματισμό γύρω από τα αντικείμενα παρατήρησης των ταξιδιωτών και την απόκτηση και την καταγραφή της γνώσης γι' αυτά. Το έργο του Theodor Zwinger περιλαμβάνει μάλιστα έναν πολύ μεγάλο αριθμό συνοπτικών πινάκων, με τους οποίους συστηματοποιούνται τα παραπάνω θέματα.

Εκτός λοιπόν από τον θεωρητικό προβληματισμό, που αναλύει τη χρησιμότητα του ταξιδιού για τον ταξιδιώτη και για την πατρίδα του, σε μία ταξιδιωτική μέθοδο θα βρει κανείς συστηματοποιημένα σύνολα θεμάτων ή ερωτήσεων που καλύπτουν όλους τους τομείς της γνώσης για τους οποίους θα μπορούσαν να προκύψουν κάποιες πληροφορίες κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού.

Πιο αναλυτικά, σε μια ταξιδιωτική μέθοδο θα βρει κανείς πρώτα απ' όλα έναν ορισμό του ταξιδιού· της αρχικής δηλαδή έννοιας, σύμφωνα με τη μέθοδο του Ramus. Στη συνέχεια ακολουθεί η διαίρεση της έννοιας αυτής σε επιμέρους έννοιες, όπως είναι ο σκοπός, τα μέσα, και η μορφή (θαλάσσιο ή διαξηράς) του ταξιδιού. Ακολουθούν συνήθως επιχειρήματα που υποστηρίζουν την αξία του ταξιδιού και δεν λείπουν κι οι συμβουλές κάθε είδους. Θρησκευτικές για την προστασία της ψυχής, εφόσον ο ταξιδευτής θα επισκεφθεί ενδεχομένως περιοχές με διαφορετική θρησκεία ή δόγμα· ιατρικές⁷² και πρακτικές⁷³ για την προστασία του σώματος εφόσον το ταξίδι συνεπάγεται μύριους κινδύνους, από την αλλαγή της θερμοκρασίας και τις επιδημίες, έως τους πονη-

όρο “arte apodemica”, από το ελληνικό άποδημέω. Τον όρο ελαφρώς παραλλαγμένο (methodus apodemica), θα χρησιμοποιήσει αργότερα ο Zwinger. Μετά από αυτόν, θα καθιερωθεί ως μία από τις συνήθεις ονομασίες των ταξιδιωτικών μεθόδων, για να εμφανιστεί για τελευταία φορά, στο έργο του Franz Posselt, σημαντική μέθοδο του 18ου αιώνα, για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

71. *Methodus Apodemica in eorum gratiam, qui cum fructum in quocunq tandem vitae genere peregrinanti cupiunt, a Theod. Zvingero Basiliense typis delineata et cum alijs, tum quatuor prasertim Athenarum uius exemplis illustrata.* Basel 1577.

72. Οι ιατρικές συμβουλές για ταξιδιώτες ανάγονται στην αραβική και στη μεσαιωνική ιατρική. Ουμανιστές γιατροί, όπως οι Ficino, Cardanus και Grataroli εμπλούτισαν τις απλές ιατρικές συμβουλές με ηθικές ή γενικής χρησιμότητας συμβουλές. Ο τελευταίος δημοσίευσε μάλιστα το 1561 στη Βασιλεία ένα έργο με τίτλο: *De regimine iter agentium*, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ως ένα πρόδρομος των ταξιδιωτικών μεθόδων. Βλ. Stagl, “Die Methodisierung” σ. 153 και Stagl, “Der Passagier” σ. 357.

73. Τέτοιου είδους οδηγίες έχουν την καταγωγή τους στις οδηγίες που υπήρχαν στα προσκυνητάρια.

ρούς ξενοδόχους και τους ληστές. Έτσι ολοκληρώνεται αυτό που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως θεωρητικό μέρος της ταξιδιωτικής μεθόδου, κατά αντιδιαστολή ως προς αυτό που ακολουθεί και θα το χαρακτηρίζαμε – παρόλο που τα δύο τμήματα δεν διακρίνονται μεταξύ τους κατά τρόπο απόλυτο – ως το τμήμα το αφιερωμένο στην πράξη. Συνήθως οι ταξιδιωτικές μέθοδοι αποτελούνται από τα δύο αυτά τμήματα. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που ολόκληρη η ταξιδιωτική μέθοδος είναι αφιερωμένη σε ένα από τα δύο, ή στη θεωρία του ταξιδιού, ή στην πράξη.

Το τμήμα το αφιερωμένο στην πράξη καθορίζει τα αντικείμενα προς τα οποία θα πρέπει να στραφεί η προσοχή του ταξιδιώτη και περιλαμβάνει οδηγίες για την παρατήρηση και την περιγραφή τους. Ο χώρος, οι λαοί που τον κατοικούν, ο πολιτισμός που αυτοί έχουν αναπτύξει, πρέπει να περιγραφούν συστηματικά. Δεν είναι λίγες οι φορές, που οι ταξιδιωτικές μέθοδοι είναι εφοδιασμένες με παραδείγματα περιγραφών, και κυρίως με παραδείγματα περιγραφών πόλεων, για να κάνουν περισσότερο κατανοητή τη θεωρία, με την εφαρμογή της στην πράξη. Τέλος, περιέχουν ρητές οδηγίες για την τήρηση ημερολογίου, στο οποίο ο ταξιδιώτης οφείλει να σημειώνει επιμελώς, στο τέλος κάθε ημέρας, ό,τι αξιοσημείωτο συνέβη. Όχι σπάνια συνιστάται μάλιστα η τήρηση δύο ημερολογίων, ενός πρόχειρου, κι ενός συστηματικότερου, που γράφεται με τη βοήθεια των σημειώσεων του πρώτου, τις οποίες συμπληρώνει ο ταξιδιώτης όταν βρει τον απαραίτητο χρόνο. Τα ημερολόγια αυτά είναι φυσικά το πρώτο βήμα στη συγγραφή μιάς περιγραφής ταξιδιού.

Η κατηγορία των ταξιδιωτικών μεθόδων, γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη έως και τον 18ο αιώνα. Γενικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι και στις ταξιδιωτικές μεθόδους του 18ου αιώνα, παρατηρείται ο διαχωρισμός του θεωρητικού προβληματισμού για την αξία του ταξιδιού από τα σχήματα παρατήρησης και περιγραφής της πραγματικότητας. Έχουμε δηλαδή έναν καταμερισμό και διαχωρισμό των περιεχομένων, ο οποίος ναι μεν δεν είναι απόλυτος, γιατί δεν χωρίζονται μεταξύ τους τα δύο αυτά θέματα κατά τρόπο απόλυτο, αλλά είναι εμφανής. Έτσι, έχουμε έργα, όπως η ταξιδιωτική μέθοδος του Leopold Berchtold⁷⁴, που ασχολούνται με περιγραφικά σχήματα σε βαθμό που να μοιάζουν πολύ με τα ερωτηματολόγια, και έργα, όπως αυτό του Franz Posselt⁷⁵, που ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με τον θεωρητικό προβληματισμό για την αξία του ταξιδιού.

74. *An Essay to direct and extend the Inquiries of patriotic travellers*; [...] London 1789.

75. *Apodemik oder die Kunst zu reisen*. [...] Leipzig [...] 1795.

Το φαινόμενο αυτό σηματοδοτεί μία σημαντική εξέλιξη. Το ταξίδι κατά το δεύτερο μισό του 18ου αι. χάνει τη σπουδαιότητά του ως μέσο γενικής παιδείας, ενώ τονίζεται η σημασία του για την απόκτηση πληροφοριών, πληροφοριών όμως ιδιαίτερα εξειδικευμένων, γιατί παράλληλα, από τα τέλη του 17ου αιώνα, αρχίζει να γίνεται σταδιακά αντιληπτή η αδυναμία του ταξιδιώτη να ανταποκριθεί στο σχέδιο μιας συνολικής, εξαντλητικής περιγραφής της εξωτερικής πραγματικότητας, που προτείνουν οι ταξιδιωτικές μέθοδοι⁷⁶. Για τον ίδιο λόγο εξάλλου, εμφανίζονται από τα τέλη του 17ου αι. και εξειδικευμένες ταξιδιωτικές μέθοδοι που ασχολούνται με την παρατήρηση και περιγραφή πολύ περιορισμένων τομέων, όπως είναι για παράδειγμα τα αρχαία μνημεία και τα αρχαιολογικά ευρήματα⁷⁷. Οι εξειδικευμένες αυτές μέθοδοι θα αντικατασταθούν σταδιακά από τα επιστημονικά ερωτηματολόγια, τα οποία έχουν κάνει ήδη την εμφάνισή τους, όταν στα τέλη του 17ου αιώνα, πρώτα διάφοροι ηγεμόνες και στη συνέχεια οι νεοϊδρυμένες επιστημονικές Ακαδημίες και Εταιρείες θ' αρχίσουν να διοργανώνουν και να χρηματοδοτούν επιστημονικές αποστολές.

Είναι όμως και μία άλλη αλλαγή στον χαρακτήρα των ταξιδιών που συνέβαλε ιδιαίτερα στο να εκλείψουν οι ταξιδιωτικές μέθοδοι κατά τον 19ο αιώνα. Ο ταξιδιώτης της εποχής του ρομαντισμού, δεν είναι διατεθειμένος να υποταχθεί στα κανονιστικά σχήματα των ταξιδιωτικών μεθόδων με την ίδια προθυμία που υποτάχθηκε ο φιλομαθής, επιμελής παρατηρητής, ταξιδιώτης του διαφωτισμού. Τον ενδιαφέρει πολύ περισσότερο η εντύπωση, που του προκαλεί αυτό που βλέπει, παρά η λεπτομερής, σχολαστική περιγραφή του.

Δεν μπορούμε ωστόσο να κάνουμε λόγο για τις ταξιδιωτικές μεθόδους, χωρίς να αναφερθούμε ταυτόχρονα σε δύο άλλες κατηγορίες, οι οποίες βρίσκονται πολύ κοντά σε αυτές· στα *ερωτηματολόγια* και στις *οδηγίες* που απευθύνονται στους ταξιδιώτες.

Τα πρώτα ερωτηματολόγια χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή πληροφοριών απαραίτητων για θέματα που αφορούσαν την κρατική διοίκηση, τη φορολογία και τη στράτευση. Από τα πρώτα γνωστά δείγματα του είδους ήταν η ρωμαϊκή *formula census* και το *Domesday Book*, που χρησιμοποιήθηκε στην Αγγλία του 11ου αι. από τον Γουλιέλμο τον Κατακτητή, για την καταγραφή της κτηματικής περιουσίας. Στον Μεσαίωνα χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγια για την ανάλυση φιλοσοφικών προβλημάτων. Όπως σημειώθηκε παρα-

76. Stagl, "Die Methodisierung" σ. 158-165.

77. Για παράδειγμα η ταξιδιωτική μέθοδος του Baudelot de Dairval, για την οποία θα γίνει λόγος αναλυτικότερα παρακάτω.

πάνω, στην ενότητα για τα τοπογραφικά κείμενα, τα ερωτηματολόγια γνώρισαν μεγάλη διάδοση στους κύκλους των ουμανιστών κατά τον 16ο αιώνα⁷⁸. Στον ίδιο αιώνα χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά ερωτηματολόγια για ταξιδιώτες, στις ισπανικές αποικίες της Αμερικής. Η εξέλιξη των ερωτηματολογίων, από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα, είναι παράλληλη με εκείνη των ταξιδιωτικών μεθόδων. Πολλές φορές μάλιστα τα σχήματα περιγραφής που προτείνουν οι ταξιδιωτικές μέθοδοι έχουν τη μορφή ερωτηματολογίου ή ακόμα, οι ίδιες οι μέθοδοι περιέχουν, προσαρτημένο στο τέλος, τυπωμένο σε ξεχωριστό φύλλο, ένα ερωτηματολόγιο, που ο ταξιδιώτης μπορεί να αποσπάσει από το βιβλίο και να το πάρει μαζί του, προκειμένου να συμπληρώσει τις απαντήσεις, στο χώρο, που γι' αυτό το σκοπό έχει αφήσει κενό ο συγγραφέας. Τα ερωτηματολόγια του 18ου αιώνα, χαρακτηρίζονται και αυτά, όπως και οι ταξιδιωτικές μέθοδοι από μία μεγάλη τάση προς εξειδίκευση⁷⁹. Αφορούν πλέον όλο και πιά εξειδικευμένους τομείς, και συνδέονται με πολύ συγκεκριμένες επιστημονικές απαιτήσεις. Μέσω αυτής της διαδικασίας, τα ερωτηματολόγια αποκτούν στον αιώνα αυτό μία μορφή που δεν απέχει και πολύ από τη σημερινή τους.

Μια άλλη κατηγορία κειμένων, που σχετίζεται με τις ταξιδιωτικές μεθόδους είναι οι οδηγίες προς τους ταξιδιώτες που συμμετείχαν σε επίσημες ερευνητικές αποστολές. Οι οδηγίες αυτές αποτελούν ουσιαστικά συντομευμέ-

78. Για την ιστορία των ερωτηματολογίων βλ. Stagl, "Vom Dialog" σ. 611-638.

79. Το πιο γνωστό ερωτηματολόγιο του 18ου αιώνα, το οποίο οφείλει μεγάλο μέρος της φήμης του στο γεγονός ότι τυπώθηκε και γι' αυτό κυκλοφόρησε ευρέως, είναι το ερωτηματολόγιο που συνέταξε ο γερμανός ανατολιστής και θεολόγος J. D. Michaelis (1717-1791), κατά επιθυμία του Φρειδερίκου Ε της Δανίας, για την επιστημονική ομάδα, που κατά διαταγή του τελευταίου ταξίδεψε στην Αραβία. Το ερωτηματολόγιο αυτό τυπώθηκε για πρώτη φορά στην Φραγκφούρτη το 1762, αλλά πολύ γρήγορα μεταφράστηκε στα αγγλικά και στα γαλλικά. Δεν κατορθώσαμε δυστυχώς να εντοπίσουμε την πρώτη γερμανική έκδοση. Στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη υπάρχουν δύο γαλλικές εκδόσεις, μία του 1768 και μία του 1774. Η δεύτερη είναι μία συλλογική τετράτομη έκδοση των έργων των σχετικών με την αποστολή στην Αραβία. Περιλαμβάνει δηλαδή τα έργα του Michaelis και του Carsten Niebuhr, του μόνου από τους ταξιδιώτες που επέζησε της αποστολής. Ο πρώτος τόμος, ο οποίος περιλαμβάνει το ερωτηματολόγιο με πρόλογο του Michaelis, τις βασιλικές οδηγίες και το υπόμνημα της Académie des Inscriptions έχει τον τίτλο: *Recueil de questions, proposées à une société de savants, qui par ordre de Sa Majesté Danoise font le voyage de l' Arabie. Par Monsieur Michaélis Conseiller de S. M. Britannique, Professeur en Philosophie, et Directeur de la Société Royale des Sciences de Gottingen. Traduit de l' Allemand.* Amsterdam [...] 1774. Οι παραπομπές που ακολουθούν, γίνονται σ' αυτήν την έκδοση, μ' όλες τις επιφυλάξεις που επιβάλλονται

νες ταξιδιωτικές μεθόδους, με τη διαφορά, ότι αυτά που στις τελευταίες είναι συμβουλές, στις πρώτες είναι διαταγές⁸⁰.

*Οι σχέσεις των κατηγοριών έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας
μεταξύ τους.*

Με την παρουσίαση των ερωτηματολογίων και των οδηγιών, θελήσαμε όχι μόνο να αναφερθούμε σε κάποιες άλλες κατηγορίες της ταξιδιωτικής φιλολογίας, ιδιαίτερα συγγενικές προς τις ταξιδιωτικές μεθόδους, αλλά κυρίως να θίξουμε το πολύ ενδιαφέρον αλλά και σύνθετο θέμα των σχέσεων των έργων

από τη στιγμή που χρησιμοποιείται μία μετάφραση κι όχι το πρωτότυπο. Το ερωτηματολόγιο του Michaelis αποτελείται από 100 ερωτήσεις οι οποίες αφορούν κυρίως σε θέματα αρχαιολογίας, κριτικής της Αγίας Γραφής, γλωσσολογίας, φυσικής ιστορίας και γεωγραφίας. Οι ερωτήσεις αυτές είναι ενδιαφέρουσες ακριβώς λόγω της εξειδίκευσής τους, αλλά και λόγω της μορφής τους. Αποτελούν μικρές πραγματείες, που πληροφορούν επαρκώς τον ταξιδιώτη για την κατάσταση της έρευνας γύρω από το θέμα που θίγουν, ώστε να κατανοεί με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τα desiderata της έρευνας. Πολύ πιο σημαντικό θεωρούμε ωστόσο τον πρόλογο για το ερωτηματολόγιο, στον οποίο ο Michaelis παρουσιάζει την χρησιμότητα των ερωτηματολογίων γενικά (Préface iv-ix), και τον τρόπο με τον οποίο συντάχθηκε το ερωτηματολόγιό του. Πληροφορούμαστε λοιπόν, ότι πριν από τη σύνταξη του ερωτηματολογίου δημοσίευσε στον τύπο πληροφορίες σχετικά με το εγχείρημα που επρόκειτο να αναλάβει και παρακάλεσε τους ενδιαφερομένους να του αποστείλουν προτάσεις για ενδεχόμενες ερωτήσεις (Préface ix). Ανάμεσα σ' εκείνους που ανταποκρίθηκαν στην πρόκληση ήταν κι η Académie des Inscriptions et des Belles Lettres de Paris, το υπόμνημα της οποίας δημοσιεύεται ολόκληρο στον ίδιο τόμο (σ. 236-256). Αφού έλαβε υπ' όψιν τις προτάσεις που του έστειλαν (Préface ix) κατήρτησε το ερωτηματολόγιο, το οποίο βελτίωσε στη συνέχεια, βάσει των παρατηρήσεων που του έγιναν από φίλους του επιστήμονες, οι οποίοι παραβρέθηκαν στην ανάγνωση που είχε προγραμματίσει ακριβώς γι' αυτό το λόγο (Préface xi). Βλέπουμε λοιπόν για άλλη μία φορά, τις εντυπωσιακές διαστάσεις του ενδιαφέροντος για τα ταξίδια στην εποχή που εξετάζουμε. Για τον Michaelis και τον φίλο του γλωσσολόγο C. W. Büttner, ο οποίος ήταν ένας από εκείνους που τον βοήθησαν στη βελτίωση του ερωτηματολογίου (Préface xiii) βλ. και παραπάνω, στην ενότητα για τις βιβλιοπαρουσιάσεις.

80. Για παράδειγμα *αυτ.*, XX-XL: οι βασιλικές οδηγίες προς τους ταξιδιώτες, οι οποίες καθορίζουν από το αντικείμενο της έρευνας έως τις σχέσεις μεταξύ των μελών της αποστολής και τη συμπεριφορά τους προς τους λαούς με τους οποίους θα έρθουν σε επαφή.

των διαφόρων κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας μεταξύ τους. Οι κατηγορίες της ταξιδιωτικής φιλολογίας εξελίχθηκαν παράλληλα, κι ως εκ τούτου, τα σημαντικότερα δείγματα της κάθε μίας αποτέλεσαν πρότυπα όχι μόνο για την περαιτέρω διαμόρφωση της κατηγορίας στην οποία ανήκαν, αλλά και για τη διαμόρφωση των υπολοίπων κατηγοριών. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μορφικών σχέσεων και σχέσεων περιεχομένου ανάμεσα στα έργα των διαφόρων κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας. Η ανίχνευση, η περιγραφή και η ερμηνεία των σχέσεων αυτών είναι ένας από τους πιο σημαντικούς στόχους της έρευνας της ταξιδιωτικής φιλολογίας, στην επίτευξή του οποίου επιχειρούν να συμβάλουν τόσο η τυπολογία που προτείναμε, όσο και οι παρατηρήσεις που ακολουθούν.

Ένας αυστηρός διαχωρισμός ανάμεσα σε σχέσεις μορφής και σε σχέσεις περιεχομένου των κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας, δεν θα απέδιδε την πολυπλοκότητα των σχέσεων, οι οποίες μπορούν, φυσικά, να αφορούν ταυτόχρονα μορφικά στοιχεία και στοιχεία περιεχομένου. Το χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα για την περίπτωση αυτή μας το προσφέρουν οι ταξιδιωτικές μέθοδοι και οι περιγραφές ταξιδιών. Όταν μία ταξιδιωτική μέθοδος προτείνει κάποιο περιγραφικό σχήμα, και μία περιγραφή ταξιδιού το εφαρμόζει, τότε δεν έχουμε να κάνουμε μόνο με σχέση μορφής, αλλά και με σχέση περιεχομένου, εφόσον η επιλογή ενός θέματος ως άξιου ή κατάλληλου να συμπεριληφθεί σε ένα περιγραφικό σχήμα, αφορά πλέον στο επίπεδο του περιεχομένου.

Έχοντας λοιπόν πάντα υπόψη την πολυπλοκότητα των σχέσεων μεταξύ των κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε ένα σημαντικό θέμα της προβληματικής, που θίγουμε εδώ. Δεχτήκαμε λίγο πρωτύτερα την υπόθεση, ότι εφόσον οι διάφορες κατηγορίες της ταξιδιωτικής φιλολογίας εξελίχθηκαν παράλληλα, θα αλληλοεπηρεάστηκαν, λειτουργώντας αμφίδρομα ως πρότυπα η μία για την άλλη. Όσο πιθανή κι αν είναι η υπόθεση αυτή, δεν παύει να είναι μία υπόθεση και ως τέτοια να χρειάζεται απόδειξη. Ουσιαστικά, βέβαια, πρόκειται για την απόδειξη των σχέσεων ανάμεσα στις περιγραφές ταξιδιών από τη μία και στις ταξιδιωτικές μεθόδους και στα ερωτηματολόγια από την άλλη, καθώς οι σχέσεις που μπορούν να υπάρχουν ανάμεσα στις υπόλοιπες κατηγορίες μεταξύ τους και προς τις κατηγορίες που προαναφέρθηκαν είναι εμφανείς.

Η βιβλιογραφία η σχετική με τις ταξιδιωτικές μεθόδους έχει αποφύγει μέχρι στιγμής να θίξει το θέμα αυτό. Πιο συγκεκριμένα, ενώ η επίδραση των περιγραφών ταξιδιών στις ταξιδιωτικές μεθόδους μπορεί να πιστοποιηθεί χωρίς δυσκολία, γιατί στις ταξιδιωτικές μεθόδους βρίσκουμε άφθονες παραπομπές σε περιγραφές ταξιδιών, δεν είναι καθόλου εύκολο το αντίστροφο, μιάς

και στις περιγραφές ταξιδιών απουσιάζουν οι παραπομπές σε ταξιδιωτικές μεθόδους. Την απουσία αυτή προσπάθησε να εξηγήσει ο Uli Kutter⁸¹, υποστηρίζοντας ότι οι συγγραφείς έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας στην προσπάθειά τους να αποκρύψουν το γεγονός ότι συχνά αντιγράφουν ολόκληρα αποσπάσματα από τις ταξιδιωτικές μεθόδους, δεν παραπέμπουν σε αυτές. Δυστυχώς ο Uli Kutter δεν παραπέμπει σε συγκεκριμένα παραδείγματα αντιγραφής, τα οποία από μόνα τους θα αποτελούσαν μία σημαντική απόδειξη για τη σχέση ταξιδιωτικών μεθόδων και περιγραφών ταξιδιών. Αλλά και πέρα από αυτό η ερμηνεία του δεν είναι ιδιαίτερα πειστική. Πρώτα απ' όλα, γιατί η υπόθεση που αποδίδει στους συγγραφείς περιγραφών ταξιδιών τη σκέψη να αποκρύψουν μία πηγή, επειδή την αντιγράφουν, προϋποθέτει την ανάπτυξη της έννοιας της πνευματικής ιδιοκτησίας, κάτι που τουλάχιστον στον γερμανόφωνο χώρο, με τον οποίον συνδέονται κατ' εξοχήν οι ταξιδιωτικές μέθοδοι, δεν συνέβη πριν από τα τέλη του 18ου αι.⁸², όταν πλέον οι ταξιδιωτικές μέθοδοι έτειναν να εκλείψουν. Αλλά και για έναν άλλο λόγο, πιο σημαντικό, δεν μπορεί να ισχύει η υπόθεση του Kutter. Εάν πράγματι υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στα δύο είδη, τότε η σχέση αυτή είναι τόσο πρωταρχική, που περιτεύει η υπενθύμισή της. Δηλαδή, οι ταξιδιωτικές μέθοδοι είναι, ας πούμε, οι "γραμματικές" των περιγραφών των ταξιδιών. Αφού μάθει κανείς, διαβάζοντάς τις, πώς να παρατηρεί και να περιγράφει, δεν χρειάζεται πλέον να παραπέμπει σε αυτές, όπως δεν χρειάζεται να παραπέμπουμε στη μέθοδο που χρησιμοποιήσαμε για να μάθουμε μία ξένη γλώσσα, κάθε φορά που γράφουμε ένα κείμενο σε αυτήν.

Η διερεύνηση λοιπόν του προβλήματος των σχέσεων ανάμεσα στις ταξιδιωτικές μεθόδους και στα ερωτηματολόγια από τη μια και στις περιγραφές ταξιδιών από την άλλη, δείχνει να έχει στη διάθεσή της μόνο δύο μέσα. Το πρώτο είναι η ανίχνευση οποιασδήποτε ένδειξης, που μαρτυρεί, ότι κάποιος συγγραφέας περιγραφής ταξιδιού είχε υποψη κάποια ταξιδιωτική μέθοδο, ή είχε χρησιμοποιήσει ερωτηματολόγιο, και το δεύτερο είναι η συγκριτική ανάλυση μιας περιγραφής ταξιδιού και της ταξιδιωτικής μεθόδου ή του ερωτηματολογίου που υποθέτουμε ότι χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπό της.

Οι περιγραφές ταξιδιών στην οθωμανική αυτοκρατορία μας παρέχουν κά-

81. Uli Kutter, "Der Reisende ist dem Philosophen, was der Arzt dem Apotheker. Über Apodemiken und Reisehandbücher" στο Bausinger κ.α., *Reisekultur*, σ. 39.

82. Βλ. H. Kiesel / P. Münch, *Gesellschaft und Literatur im 18. Jahrhundert. Voraussetzungen und Entstehung des literarischen Markts in Deutschland*, München 1977, σ. 132-140.

ποια στοιχεία, που προσφέρονται, κατά τη γνώμη μας, για μία πρώτη συστηματικότερη έρευνα προς την κατεύθυνση αυτή⁸³. Τα στοιχεία αυτά αφορούν δύο περιγραφές ταξιδιών. Εκείνη του Guillet και εκείνη του Tournefort.

Όπως είναι γνωστό, σχετικά με το πρώτο έργο είχε ξεσπάσει στα τέλη του 17ου αιώνα μία διαμάχη ανάμεσα στον Jacob Spon και τον André Georges Guillet⁸⁴. Ο καθένας διεκδικούσε για τον εαυτό του την τιμή να έχει περιγράψει με μεγαλύτερη ακρίβεια και ορθότητα την πόλη των Αθηνών. Ο ανταγωνισμός πήρε τέτοιες διαστάσεις, που ο Spon έγραψε ένα ολόκληρο βιβλίο⁸⁵, προκειμένου να εκθέσει με κάθε άνεση χώρο και χρόνο τα πολυάριθμα επιχειρήματά του. Στην προσπάθειά του να καταδείξει τα σφάλματα της περιγραφής του Guillet, ο Spon του προσάπτει την κατηγορία, ότι δεν επισκέφθηκε ο ίδιος την Αθήνα, αλλά συγκέντρωσε τις πληροφορίες, που ήταν απαραίτητες για τη συγγραφή του έργου του με τη βοήθεια ερωτηματολογίου, που συμπλήρωσαν γι' αυτόν καπουτσίνιοι μοναχοί στις περιοχές που τον ενδιέφεραν. Το ερωτηματολόγιο αυτό, το αντέγραψε ο ίδιος ο Spon από το ερωτηματολόγιο που είχε στην κατοχή του ένας καπουτσίνος, που συνάντησε όταν βρισκόταν στην Πάτρα⁸⁶. Έτσι, είχε τη δυνατότητα να το παραθέσει στους αναγνώστες του⁸⁷.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από οκτώ ερωτήσεις και μία παράγραφο στην οποία ο συντάκτης ζητά πληροφορίες για συγκεκριμένα μνημεία και οικοδομήματα των Αθηνών. Εάν το συγκρίνουμε με την περιγραφή της Αθήνας

83. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στη συνέχεια, προέκυψαν από τη μελέτη της ταξιδιωτικής φιλολογίας του 18ου αιώνα, με έμφαση στις περιγραφές ταξιδιών στην οθωμανική αυτοκρατορία, μέσα στα πλαίσια της έρευνας για την εκπόνηση διδακτορικής διατριβής. Καθώς η έρευνα αυτή βρίσκεται ακόμα σε πρώιμο στάδιο, δεν αποκλείεται να εμφανιστούν και άλλα, ίσως σημαντικότερα στοιχεία, που προς το παρόν λανθάνουν της προσοχής μας.

84. Αναλυτικά για τη διαμάχη μεταξύ Spon και Guillet βλ.: H. Omont, "Athènes au XVIIe siècle. Relation du P. Robert de Dreux. Lettres de Jacob Spon et du P. Babin (1669-1680)" *Revue des études grecques*, 14 (1901), κυρίως σ. 282 κ.ε. και Λουκία Δρούλια, "Ο Spon και άλλοι ξένοι στην Αθήνα (17' αιώνας)" στο Κ. Θ. Δημαράς (εκδ.), *Περιηγήσεις στον ελληνικό χώρο*, Αθήνα 1968, σ. 3-23.

85. *Réponse à la Critique publiée par M. Guillet sur le voyage de Grece de Jacob Spon. Avec quatre lettres sur le mesme sujet, le journal d' Angleterre du sieur Vernon, et la liste des erreurs commises par M. Guillet dans son Athenes ancienne et nouvelle*, Lyon [...] 1679.

86. *Αυτ.* σ. 11-12.

87. *Αυτ.* σ. 12-15.

στο έργο του Guillet⁸⁸ δεν μας μένει η παραμικρή αμφιβολία, ότι το ερωτηματολόγιο και η περιγραφή έχουν άμεση σχέση. Ακόμα και η γλωσσική διατύπωση και οι όροι που χρησιμοποιούνται, μας οδηγούν μερικές φορές στο συμπέρασμα αυτό. Ας αντιπαραβάλουμε όμως πιο αναλυτικά τα δύο κείμενα⁸⁹.

Spon: σ.13 : “1. Si la ville est gouvernée par un Sangiac, Sardar, Disdar, Vaivode, Cadi, Aga, et le nom de chacun d’eux. 2. S’il y a une Jurisdiction particuliere parmi les Chrétiens, comme Vecchiardos, leur nombre et le nom des Principaux”.

Guillet: σ.156-157 : “Pour ce qui regarde la forme du Gouvernement d’Athenes, il y a quatre Juridictions, qui y reglent toutes les affaires; et des quatre il y en a trois affectées à des Officiers Turcs, à sçavoir celle du Sardar, celle du Disdar, et celle du Cadi. La quatrième, appellée des Vecchiados, est affectée aux Chrestiens. Le Sardar est Gouverneur de la Ville, et Chef des Janissaires, ou de la Milice du plat pays. [...] Et les Vecchiados sont vingt-quatre Vieillards choisis entre les meilleures Familles Chrestiennes d’Athenes, pour regler les affaires particuliers de Chrestien à Chrestien [...].

Je demanday aux plus éclairés des Vecchiados, pourquoy leur Ville qui est encore une des mieux peuplées de la Grece, n’estoit pas le Siege de la Residence d’un Sangiac, ou d’un Bey [...] σ.158: “La Jurisdiction des Vecchiados ne s’ étend que sur les affaires civiles des Chrestiens, encore appelle- t- on de leur Sentence par devant le Cadi. Mais pour détruire adroitement la voye d’appel, et cacher au Cadi les démêlez des Chrestiens, ils agissent plutôt en Mediateurs qu’en Juges, et tâchent de faire passer les Parties par un accommodement amiable. Les plus considerables d’entre eux sont les deux Paleologues, à sçavoir Stamatis et Janis, et [...]”.

Spon: σ.13: “3. Les nombres à peu près des habitans, et parmi eux combien de Chrétiens, de Turcs et de Juifs”.

Guillet: σ.151: “Pour ce qui regarde le nombre de ses Habitans, je m’étonnay d’avoir lû, et d’avoir oûi dire mille fois qu’Athenes estoit un Desert. [...]” σ.152 : “La Ville est peuplée de quinze à seize mille personnes, dont les Turcs font bien

88. *Athenes ancienne et nouvelle et l’ estat present de l’ empire des Turcs, contenant la vie du Sultan Mahomet IV. Le Ministere de Coprogli Achmet Pacha, G. Vizir, et son Campement devant Candie. Avec le Plan de la ville d’ Athenes. Par le Sr. de la Guilletiere. Second Edition, augmentée en plusieurs endroits, sur les Memoires de l’ Auteurs, Paris [...] 1675.*

89. Οι παραπομπές γίνονται στις εκδόσεις που αναφέρονται στις υποσημειώσεις 85 και 88.

mille ou douze cens. Pour les Juifs, on n'y en a jamais voulu souffrir, quoy qu'il y en ait quantité dans le voisinage, particulièrement à Thebes et à Negrepont”.

Spon: σ.13: “4. Le nom de quatre ou cinq habitans Grecs et Turcs, principalement s'il y en a quelqu'un qui aît quelque employ considerable, et le nom de quelque fameux Renegat”.

Guillet: σ.158-159: “Les plus considerables d'entre eux sont les deux Paleologues, à sçavoir Stamatis et Janis, et les deux Beninzellos, à sçavoir Janis, et Dimitrios. Il y a encore Janachis Colouris, Dimitrios Periolis, Leonardos Scliros, Nicolos Cancellieris, Dimitrios Scliros, Dimitrios Macola, Panajotti Cavallieris, Janis Verdogonis, Polimenos Zarlis, Stamatis Calchondile, qui est sorty de l'Historien Calchondile, et le bon homme Capitanakis, qui est un riche Marchand, qui parle fort bon l'Italien, et qui a beaucoup d'amitié pour les Francs”.

Spon: σ.13: “5. Combien de Mosquées, de Synagogues, d'Eglises, et le nom de leur dedicace; mais particulièrement celuy de la Cathedrale”.

Guillet: σ.156: “Il y a trois Mosquées à Athenes: Une dans le Chasteau, qui est l'incomparable Temple de Minerve; et deux dans la Ville, dont la principale est le fameux Pantheon, qu'Adrien y fit bastir”. σ. 271 “Vis à vis de la mesme Place, on voit le Catholicon; c'est ainsi que les Chrétiens appellent l'Eglise Archiepiscopale. Elle n'est guerre plus grande que celles des Innocens à Paris. Le Caloger Damaskinos y remplit une des premieres Dignitez. Il est Grand Vicaire de l'Archevesque”.

Spon: σ.13-14: “6. S'il y a quelque Antiquité, [...] débris d'un Portique, d'un Theatre, ou Amphitheatre, d'un Temple et le nom vulgaire qu'on luy donne; s'il est au milieu de la ville, auprès de l'Eglise, à l'Orient, au Midi, etc”.

Guillet: σ. 218: “De tant de differens portiques qui embellissoient la Ville, celuy-là estoit le plus considerable, et pour le distinguer des autres, on l'appelloit tout court, le Portique, par excellence. Auparavant on l'appelloit Pisianactios. [...] Mais selon le goust des Sçavans, la reputation du portique luy est venuë du philosophe Zenon, qui y établit l'escole des Stoïciens, dont il institua la secte, et le mot de Stoa, qui signifie portique, donna le nom à ces philosophes, appelez auparavant Zenoniens.

Ce fut là qu'appuyé du témoignage de l'Antiquité, je fis voir à nos Voyageurs l'erreur de la Tradition du Vulgaire, qui appelle aujourd'huy l'Escole de Zenon un certain lieu, dont je vous parleray tantost, situé hors la Ville, [...] σ. 266: “De là tournant à main droite, nous fumes admirer les superbes colonnes, et le magnifique portail qui restent du Palais d'Adrien. Le Vulgaire l'appelle Didascalion”.

Spon: σ.14: “7. Le nom de quelques Monasteres de Caloyers qui soient à une

lieuë ou deux de la Ville, sur quelque route et à quelle distance”.

Guillet: σ. 277-278: “De cette hauteur nous découvrimés à plaisir tout le terrain de l’ancienne et de la nouvelle Athenes; et comme nous jettions les yeux sur deux ou trois Monasteres de Saint Basile, situez au tour du Mont Hymette, et sur quelques Villages qui sont sur les chemins de Thebes et de Megare, un des nostres nous faisant remarquer une montagne à une lieuë de nous, cette montagne, nous dit- il, est celle que les Anciens appelloient Icaria. Il y avoit au pied un Village du mesme nom, et c’est là que la Comedie a esté inventée”.

Spon: σ. 14: “8. Le Commerce d’huiles, vins, cuirs, cotons, miel, avelane, etc.”

Guillet: σ. 116: “ On enlève d’Athenes des soyes, des huiles, des cuirs et de l’Avellanede, qui est une espece de noix de galle, dont les Venitiens chargent une quantité considerable pendant la paix, et s’en servent à preparer les cuirs dans les Tanneries”.

Spon: σ. 14: “On souhaite aussi de sçavoir le nom de quelques Villages et Monasteres de Caloyers proche d’Athenes sur le chemin de Rafti, de Portolione, de Thebes, de Medelli et de Lepsina, le nom du Sardar d’Athenes: le nom du Monastere des Religieuses de S. Basile, où il y a une Fontaine, et si l’on ne sçait pas à quelle divinité estoit dediée leur Eglise, des particularitez du mont Parnasse, des Villages qui y sont situez, et leur distance de quelques Villes voisines comme de Thebes, de Corinthe et de Lepanthe”.

Guillet: βλ. παραπάνω το απόσπασμα που αντιστοιχεί στην ερώτηση 7. Στο τμήμα του ερωτηματολογίου που παραθέτουμε εδώ αντιστοιχούν αποσπάσματα που βρίσκονται διάσπαρτα στις σελίδες 275-278.

Η συγγένεια των δύο κειμένων μπορεί ωστόσο να σημαίνει δύο πράγματα. Ή ότι ο συγγραφέας της περιγραφής χρησιμοποίησε το ερωτηματολόγιο (είτε στηριζόμενος αποκλειστικά σε αυτό, είτε απλά συμπληρώνοντας με τη βοήθειά του ενδεχόμενα κενά των σημειώσεών του), ή ότι το συνέταξε ο Spon, ο οποίος αποδόμησε την περιγραφή του Guillet, ενδεχόμενο μάλλον απίθανο, που θα πρέπει ωστόσο να το λάβουμε υπόψη, εφόσον το ερωτηματολόγιο που μας απασχολεί παρουσιάζεται σε ένα έργο έντονης αντιπαράθεσης. Όποια περίπτωση ωστόσο κι αν αληθεύει, η αξία των πληροφοριών που αποκομίζουμε έμμεσα από την κριτική του Spon παραμένει αμείωτη, γιατί τα όσα γράφει κατά του Guillet μαρτυρούν παράλληλα, ότι η χρησιμότητα των ερωτηματολογίων για τη συλλογή πληροφοριών και τη συγγραφή περιγραφών ταξιδιών ήταν γνωστή στους ευρωπαίους λογίους του δεκάτου εβδόμου αιώ-

να, που ενδιαφέρονταν για περιοχές που ανήκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία. Ακόμα και στην ακραία εκείνη περίπτωση, που το ερωτηματολόγιο είναι κατασκευάσμα του Spon, το να φτάσει στην αποδόμηση της περιγραφής για να συνθέσει το ερωτηματολόγιο, σημαίνει πως γνώριζε πολύ καλά και την αντίστροφη διαδικασία: τη σύνθεση της περιγραφής βάσει της δομής ενός ερωτηματολογίου.

Ας έρθουμε όμως στην περίπτωση του Tournefort κι ας παρουσιάσουμε ένα πρόσωπο, που έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην ταξιδιωτική φιλολογία. Τον Charles César Baudelot de Dairval (1648-1722), γάλλο λόγιο που επικέντρωσε την πνευματική του δραστηριότητα στη μελέτη της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας⁹⁰. Το έργο του εκείνο που έγινε περισσότερο γνωστό ήταν μία ταξιδιωτική μέθοδος⁹¹, που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1686. Η ιδιαιτερότητα της μεθόδου αυτής, όπως διαφαίνεται και στον τίτλο της ήταν ο συσχετισμός της μελέτης της αρχαιότητας και των ταξιδιών. Αφού παρουσιάσει αναλυτικά το κάθε είδος αρχαιοτήτων και την αξία του ως πηγή για την ιστορία της αρχαιότητας και επιστήσει την προσοχή του αναγνώστη σε ορισμένα προβλήματα της αρχαιολογικής έρευνας, ο Baudelot de Dairval αφιερώνει αρκετές σελίδες στο τέλος του έργου του, για να υποδείξει στον αναγνώστη, δυνάμει ταξιδιώτη, τα αντικείμενα που θα πρέπει να προσελκύσουν το ενδιαφέρον του εάν ταξιδέψει, έτσι ώστε να είναι σε θέση να αντλήσει από το ταξίδι του τη μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια. Η ταξιδιωτική αυτή μέθοδος, γνώρισε σημαντική επιτυχία και επανεδόθηκε πολλές φορές.

Ο Joseph Pitton de Tournefort είναι ένας από τους πιθανούς αναγνώστες και χρήστες της. Στο έργο του αναφέρεται στον Baudelot de Dairval, και πιά συγκεκριμένα αναφέρεται σε κάποια αρχαιολογικά ευρήματα που βρίσκονται στην κατοχή του⁹². Αλλά και ο Baudelot de Dairval αναφέρεται στον Tournefort σ' ένα έργο που εικάζεται ότι δημοσίευσε ψευδώνυμα το 1704⁹³. Η αναφορά

90. Βλ. *Nouvelle Biographie Générale*, Paris 1852. τόμ. 3, σ. 765.

91. *De l' utilité des voyages et de l' avantage que la Recherche des Antiquitez procure aux Sçavans. Par M. Baudelot de Dairval, avocat en Parlement*, Paris [...] 1686. (Στο εξής ως Baudelot de Dairval, *De l' Utilité*).

92. *Relation* [...] Lyon 1717, τόμ. II, σ. 89, 91, 93.

93. *Lettre à Monsieur le Marquis de Dangeau, sur une pretendue medaille d' Alexandre publié par M. De Vallemont, où l' on traite plusieurs Matieres curieuses d' Antiquité*, Paris [...] 1704. Ακολουθούν με τον ίδιο τόπο και χρόνο έκδοσης: *Seconde lettre à Monsieur le Marquis* [...] και *Troisième lettre à Monsieur le Marquis* [...]. Η αναφορά στον Tournefort γίνεται στο δεύτερο γράμμα, στη σελίδα 23: "Cette plante peu connuë a fait que les Medecins qui ont donné des nouvelles Editions du Botaniste, en ont ôté ce qu' il en disoit.

αυτή μάλιστα δηλώνει και προσωπική επαφή των δύο γάλλων λογίων. Παρά την αξία τους, οι δύο αυτές μαρτυρίες είναι μεταγενέστερες του ταξιδιού του Tournefort (1700-1702). Ωστόσο, δεν είναι αβίασιμο, το να υποθέσουμε ότι ακόμα κι αν δεν γνωρίζονταν προσωπικά, γνώριζαν τουλάχιστον ο ένας το έργο του άλλου, καθώς ο Baudelot de Dairval έγινε ευρύτερα γνωστός, μετά την έκδοση της μεθόδου του, αλλά κι ο Tournefort ήταν ήδη από το 1694 – οπότε και εκδόθηκε το έργο του *Éléments de botanique, ou méthode pour connaître les plantes* – ένας από τους επιφανέστερους βοτανολόγους της εποχής του. Εξάλλου, εκτός από το γεγονός ότι ανήκαν και οι δύο την ίδια εποχή στην ίδια, μικρή ακόμα σε αριθμό, εθνική πνευματική ελίτ, τους ενώνει και το κοινό ενδιαφέρον τους για την έννοια της μεθόδου, ένα ενδιαφέρον που πιστοποιείται, αν παραμερίσουμε το γεγονός ότι εκδηλώνεται σε διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα, τόσο στην ταξιδιωτική μέθοδο του Baudelot de Dairval όσο και στη βοτανολογική μέθοδο του Tournefort.

Η σύγκριση, τέλος του *De l' utilité des voyages* και της *Relation d' un voyage* δείχνει να στηρίζει την υπόθεση αυτή. Για να κάνουμε τη σύγκριση αναλύσαμε δεκατέσσερις περιγραφές νησιών⁹⁴ από το έργο του Tournefort και συνθέσαμε ένα πρότυπο σχήμα περιγραφής, που φαίνεται να ακολουθεί ο Tournefort. Στη συνέχεια συγκρίναμε το σχήμα αυτό με τις προτάσεις του Baudelot de Dairval. Η σύγκριση είναι η ακόλουθη.

(1). Tournefort: Ονομασία (εξ) νησιού στην εποχή του ταξιδιού και στην αρχαιότητα.

Baudelot: βλέπε παρακάτω ενότητα 6.

(2). Tournefort: Πληροφορίες αρχαίων συγγραφέων για το νησί. Ιστορία του νησιού στην αρχαιότητα, στο Βυζάντιο, στα χρόνια των Βενετών και της τουρκικής κατάκτησης.

Baudelot: Στοιχεία για το θέμα αυτό αντλεί ο συγγραφέας της περιγραφής από ιστορικά έργα. Η ταξιδιωτική μέθοδος δεν αναφέρεται φυσικά σε συγκεκριμένα έργα.

Cependant la gousse que j' en ay vûë moy-même à Paris, chez M. Baudelot, et chez M. de Tournefort, me persuade qu' on ne devoit pas ôter du texte de Dioscoride, ces mots, οἱ μὲν βουκκέφαλος, οἱ δὲ Ταυρόκερος, quelques-uns l' appellent aussi Bucephale, et d' autres Come de Taureau.”

94. Των νησιών: Σύρου, Κύθνου, Κέας, Μακρονήσου, Γιάρου, Άνδρου, Τήνου, Χίου, Μυτιλήνης, Τενέδου, Ικαρίας, Σάμου, Πάτμου και Σκύρου.

(3). Tournefort: Γενική περιγραφή του νησιού. Κλίμα. Γονιμότητα. Σημαντικά όρη και ποτάμια.

Baudelot: σ. 699 “Quand ils ont le loisir de s’arrester quelque part, ils ne manquent pas de décrire le Pays, sa fertilité, ou sa sterilité; la temperature de l’ air, s’ il est chaud ou froid, sec ou humide.” σ.700-701: “Si l’on trouve des montagnes en chemin, il les faut d’ écrire; marquer leur nom, leur hauteur, les tours qu’ on fait pour les monter, ou pour les passer; si elles sont habitées, ou couvertes d’ Arbres ou non.

Les Fleuves, les Rivieres, les Ruisseaux, les Torrents, excitent assez les Voyageurs à les remarquer; et à se souvenir comment on les passe, de qu’ elle maniere on les navige; qu’ elles emboucheures elles ont. [...] qu’ els Poissons ils nourrissent, quel fond ils ont, qu’ elle espece de Bateaux ils portent, et si cela se peut qu’ els Arbres qu’ elles plantes ou qu’ elles herbes on trouve sur leurs bords”.

(4). Tournefort: Λιμάνια. Θέση, κατάσταση, χωρητικότητα

Baudelot: σ.709 “[...] quels Ports sont les meilleurs pour l’abord, pour le commerce, ou pour l’abry”.

(5). Tournefort: Πηγές και πηγάδια. Θερμά και ιαματικά νερά.

Baudelot: σ.701- 702: “Les provisions d’eau en voyage sont souvent si necessaires, qu’il faut bien marquer ou on les fait, et en quels endroits elles sont mal saines à boire, ou désagreables au goût. Il faut aussi observer la situation du lieu, ou il s’en trouve de medecinales”.

(6). Tournefort: Η σημαντικότερη πόλη του νησιού. Η ονομασία της κατά την εποχή του ταξιδιού και κατά την αρχαιότητα. Ο δρόμος προς αυτήν, η θέση της. Τα σπίτια, σημαντικά οικοδομήματα. Το κάστρο, οχύρωση, οι κάτοικοί του. Ιδιαίτερα φτηνά τρόφιμα, που βρίσκει κανείς στη συγκεκριμένη πόλη. Διοίκηση, Εκκλησία (ως θεσμός), φόροι, δικαιοσύνη, στρατιωτική δύναμη. Χωριά και οικισμοί του νησιού.

Baudelot: σ. 702: “Il faut s’informer autant que l’on peut dans les Villes ou l’on passe, de qu’ elle maniere, elles sont policées, leurs Officiers, tant Civils, que Militaires. Les commoditez qu’ elles ont, tant pour les besoins necessaires, que pour la volupté. Ecrire correctement leurs noms presens; tacher d’apprendre ceux qu’ elles avoient dans les Siecles qui ont precedé la Barbarie:[...]” σ. 703: “[...] quel pouvoir ils [Rois, Princes] ont dans la religion, quel est le gouvernement politique, et l’administration de la justice.” σ. 723: “Il faut receüillir aussi exactement ce qu’ on pourra apprendre de l’état des Eglises Chrétiennes de ces pays-là”.

(7). Tournefort: Χλωρίδα και πανίδα της περιοχής.

Baudelot: σ.700-701 (βλ. παραπάνω ενότητα 3).

(8). Tournefort: Προϊόντα. Εμπόριο.

Baudelot: σ. 699: “Chaque Pays ne tire pas de son sein toutes les commoditez, et l’on est souvent obligé de moissonner dans les terres éloignées. C’est pourquoi il faut s’enquerir comment on satisfait aux besoins du lieu; [...]”, και σ. 706 : “Ils faut étudier le commerce, les marchandises qu’on debite les monnoyes qui ont cours le titre et le coin quelles portent. [...] La commodité des Caravannes est en Orient d’une tres grande consequence”.

(9). Tournefort: Ποιό από τα είδη πρώτης ανάγκης λείπει από την περιοχή που περιγράφεται.

Baudelot: σ. 699-700: “[...] quels sont les vivres qui s’en trouvent, ou de quelle autre Province on en tire;”.

(10). Tournefort: Κάτοικοι. Ο αριθμός τους, γενικό βιωτικό επίπεδο, εθνικότητα, θρήσκευμα, εξωτερική εμφάνιση, ψυχικά ή πνευματικά χαρακτηριστικά, ενδυμασία καθημερινή και εορταστική.

Baudelot: σ. 702-703: “Je remarque que tous ceux qui voyagent se font un point d’honneur de bien observer les moeurs des Peuples, et de les décrire exactement autant qu’ils peuvent.[...] Il faut étudier le genie, et l’humeur de la Nation, qu’elles sont ses inclinations Militaires, ou Civiles, ses penchans au bien ou au mal. Le genre de Religion qu’elle professe, la maniere de son culte, [...]”. σ. 705-706: “Les habillemens des hommes et des femmes aux iours ordinaires, que de ceremonies, leurs parures et leur déüil demandent une description particuliere, aussi bien que les spectacles publics, les jeux des grand, et ceux des peuples, ceux des enfans même ne doivent pas être néglisez.”

(11). Tournefort: Εντοπισμός και ταύτιση των αρχαίων πόλεων που μαρτυρούνται και περιγράφονται στα έργα των αρχαίων συγγραφέων. Περιγραφή των αρχαιοτήτων που σώζονται στην περιοχή που περιγράφεται, ταύτισή τους βάσει των πληροφοριών που έχουμε από τους αρχαίους συγγραφείς.

Baudelot: σ. 716: “Si l’on descend de la en Grece il faut avoir leu Pausanias ou l’avoir à la main, pour ne rien échaper des antiquitez qui peuvent rester. Mr Spon a des-ja fait de semblables recherches; mais comme une personne ne sauroit tout remarquer, n’y tout découvrir; il ne faut rien negliser des remarques qu’on peut faire, parce qu’il n’y en a point qui ne puissent être utiles”.

Αλλά και ο τρόπος με τον οποίο περιγράφει ο Tournefort τις αρχαιότητες

που βλέπει, καθώς επίσης και οι ερμηνείες που δίνει με αφορμή διάφορα αρχαιογνωστικά προβλήματα που προκύπτουν κατά την περιγραφή τους, θυμίζουν πολύ τα όσα γράφει ο Baudelot de Dairval για τις αρχαιότητες ως ιστορική πηγή. Ας πάρουμε ως παράδειγμα τα νομίσματα. Ο Tournefort, που πολύ συχνά παρουσιάζει ακριβώς αυτό το είδος αρχαίων ευρημάτων, περιγράφει ή προσπαθεί να εξακριβώσει με επιστημονική έρευνα, εκείνα τα στοιχεία ακριβώς, που θεωρεί σημαντικά και ο Baudelot de Dairval⁹⁵: ονόματα ηγεμόνων, θεών ή πόλεων, ιστορικά γεγονότα που συνδέονται με την κοπή τους, χρονολογίες, στοιχεία σχετικά με λατρεία κάποιας θεότητας, ενδείξεις για τα προϊόντα και τον τόπο προέλευσής τους, πληροφορίες για τοπωνύμια και για εθωνυμικά.

Νομίζουμε, ότι τα παραπάνω παραδείγματα αποτελούν αν όχι απόδειξη, τουλάχιστον σαφέστατη ένδειξη των σχέσεων μεταξύ των ταξιδιωτικών μεθόδων, των ερωτηματολογίων και των περιγραφών ταξιδιών. Μία συστηματικότερη έρευνα προς την κατεύθυνση αυτή, που θα ερευνούσε για παράδειγμα συγκριτικά το πρώτο έργο του Paul Lucas και τη μέθοδο του Baudelot de Dairval, ο οποίος εικάζεται ότι συνέγραψε και το έργο του Lucas με βάση τις σημειώσεις του ταξιδιώτη, θα είχε πιθανότατα εξαιρετικά ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Το ίδιο και η σύγκριση κάποιας φανταστικής περιγραφής ταξιδιού⁹⁶, ή κάποιας περιγραφής που γνωρίζουμε ότι ο συγγραφέας της δεν ταξίδεψε, με σημαντικές ταξιδιωτικές μεθόδους. Τα θέματα αυτά όμως αποτελούν από μόνα τους ξεχωριστές μελέτες. Εκείνο που προείχε ως στάδιο έρευνας και που μας ενδιέφερε εδώ, ήταν να καταδείξουμε τις στενές σχέσεις μεταξύ των κατηγοριών των έργων της ταξιδιωτικής φιλολογίας, σχέσεις που αποτελούν μία από τις σημαντικότερες παραμέτρους της έρευνας της ταξιδιωτικής φιλολογίας, όχι μόνο γιατί παραβλέποντάς τις παραβλέπουμε την κειμενική φύση της ταξιδιωτικής φιλολογίας ως ιστορικής πηγής αλλά και γιατί μας αποκαλύπτουν πολύτιμα στοιχεία για το πνευματικό κλίμα μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε η μία ή η άλλη κατηγορία της ταξιδιωτικής φιλολογίας.

Στην προσπάθειά μας να παρουσιάσουμε την προβληματική αυτή, δεν ασχοληθήκαμε εξίσου με όλες τις κατηγορίες της ταξιδιωτικής φιλολογίας, αλλά αναφερθήκαμε διεξοδικότερα σε κάποιες μόνο από αυτές, και κυρίως

95. Tournefort, *Relation*, σ. 70-75 και 529-563.

96. Πρόσφορα για μία τέτοιου είδους αντιμετώπιση είναι για παράδειγμα τα *Lettres persanes* του Montesquieu. Η υπόθεσή μας μάλιστα ενισχύεται από το γεγονός, ότι ανάμεσα στα βιβλία της βιβλιοθήκης του γάλλου φιλοσόφου έχει εντοπισθεί και η ταξιδιωτική μέθοδος του Maximilien Misson, στην οποία μάλιστα ο Montesquieu πα-

στις ταξιδιωτικές μεθόδους. Την άνιση αυτή κατανομή του ενδιαφέροντος, δικαιολογεί το γεγονός, ότι δεν είναι εξίσου σημαντικές για την προβληματική που αναπτύξαμε όλες οι κατηγορίες. Πέρα από αυτό, προτιμήσαμε να αναφερθούμε διεξοδικότερα στις κατηγορίες εκείνες που δεν έχουν - εκτός από λίγες περιπτώσεις, απ' όσο γνωρίζουμε - μέχρι τώρα προσελκύσει το ενδιαφέρον των ελλήνων ερευνητών. Με το ίδιο πνεύμα συντάχθηκε και η ενδεικτική βιβλιογραφία που ακολουθεί, η οποία δεν περιλαμβάνει έργα όλων ανεξαιρέτως των κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας του 18ου αιώνα, αλλά περιορίζεται στις κατηγορίες, για τις οποίες η ελληνική βιβλιογραφία δεν διαθέτει κάποιο εξειδικευμένο βιβλιογραφικό έργο. Χωρίς να διεκδικεί κανενός είδους επάρκεια, η βιβλιογραφία αυτή, επιδιώκει να συμβάλει στον καθορισμό και στην περιγραφή των κατηγοριών της ταξιδιωτικής φιλολογίας που επιχειρήσαμε παραπάνω, μέσω των πληροφοριών, που περιέχουν οι τίτλοι, όσοι καταγράφονται.

ραπέμπει στις σημειώσεις του για τα μουσεία της Φλωρεντίας. Βλ. Laubriet, "Guides", σ. 319 και 322, επίσης Louis Desgraves, *Catalogue de la Bibliothèque de Montesquieu*, Genève, Lille 1954, σ. 195, γενικά σ. 194-196 για τα έργα της ταξιδιωτικής φιλολογίας, που βρέθηκαν στη βιβλιοθήκη του γάλλου φιλοσόφου.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία πηγών

Συλλογές περιγραφών ταξιδιών

A collection of authentic, useful, and entertaining voyages and Discoveries, digested in a chronological series. By John Barrow, esq. author of the Geographical Dictionary. London, printed for J. Knox, near Southampton- street, in the Strand, 1765, 3 τομ.

Collection portative de voyages traduits de différentes langues orientales et européennes. Paris 1797-1805, 5 τομ.

Geographisch-statistische Reisen nach den neuesten und besten Werken bearbeitet von Karl August Engelhardt. Dresden- Friedrichstadt, gedruckt bey der Witwe Gerlach, und in Kommission bei dem Buchhändler Arnold in Schneeberg, 1794. 2 τομ.

Neue Sammlung der merkwuerdigsten Reisegeschichten, insonderheit der bewahrtesten Nachrichten von den Laendern und Voelkern des ganzen Erdkreises: von einer Gesellschaft gelehrter Leute in einen geographischen und historischen Zusammenhang gebracht; mit saubern Kupferstichen ausgezieret, und mit Landkarten von den verschiedenen Zeiten nach den neuesten Beobachtungen versehen. Frankfurt am Mayn 1748. Bey den Gebrüdern van Dueren, im heiligen roemischen Reich und angraenzenden Laendern hierzu privilegierten Druck[ern und Buchhaendlern], 34 τομ.

Neue Sammlung von kleinen interessanten Reisebeschreibungen oder Beyträge zur nähern Kenntniß der Länder, Menschen, und andern nützlichen Sachen. Münster und Osnabrück bey Philipp Heinrich Perrenon, 1787 -1794, 4 τομ.

Reisen der Salzmannischen Zoeglinge. Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 1784, 4 τομ.

Reisen nach Peru, Acadien und Egypten, worin die Merkwuerdigkeiten der Natur und Kunst in diesen Laendern, nebst den Sitten und Gewohnheiten der Einwohner beschrieben werden, aus dem franzoesischen uebersetzt. Mit Kupfer tafeln und Landkarten. Goettingen verlegt Abram Bandenhoeks seel. Wittwe 1751. Mit Koenigl. Pohln. und Churfuerstl. Saechsischem allergnaed. Privilegio.

Sammlung der merkwürdigsten Reisen in den Orient, in Übersetzungen und Auszügen mit ausgewählten Kupfern und Charten, auch mit nöthigen Einleitungen Anmerkungen und collectiven Registern. Herausgegeben von H. E. G Paulus, der Philos. und oriental. Litteratur Prof. zu Jena. Jena 1792- 1803, 7 τμ.

Sammlung von Reisen und Entdeckungen in einer chronologischen Ordnung zusammengetragen von Johann Barrow, Esq. aus dem Engellaendischen uebersetzt. Leipzig, bey Johann Friedrich Junius, 1767, 2 τμ.

Ιστορίες ταξιδιών

Abrégé chronologique ou histoire des découvertes faites par les Européens dans les différentes parties du Monde, extrait des Relations les plus exactes et des Voyageurs les plus véridiques, par M. Jean Barrow, auteur du Dictionnaire Géographique. Traduit de l'Anglois par M. Targe. A Paris, chez Saillant, rue S.Jean-de-Beauvais, Delormel, rue du Foin, Desaint, rue du Foin, Panckoucke, rue de la Comédie Françoise, 1766. Avec Approbation et Privilège du Roi, 12 τμ.

Allgemeine Historie der Reisen zu Wasser und Lande; oder Sammlung aller Reisebeschreibungen, welche bis itzo in verschiedenen Sprachen von allen Voelkern herausgegeben worden, und einen vollstaendigen Begriff von der neuern Erdbeschreibung und Geschichte machen; Worinnen der wirkliche Zustand aller Nationen vorgestellt, und das Merkwuerdigste, Nuetzlichste und Wahrhaftigste in Europa, Asia, Africa und America, in Ansehung ihrer verschiedenen Reiche und Laender, deren Lage, Groeße, Grenzen, Eintheilungen, Himmelsgegenden, Erdreichs, Fruechte, Thiere, Fluesse, Seen, Gebirge, großen und kleinen Staedte, Haefen, Gebaeude, u.s.w. wie auch der Sitten und Gebraeuche, der Einwohner, ihrer Religion, Regierungsart, Kuenste und Wissenschaften, Handlung und Manufakturen, enthalten ist; Mit noethigen Landkarten nach den neuesten und richtigsten astronomischen Wahrnehmungen und manchenrley Abbildungen der Staedte, Kuesten, Aussichten, Thiere, Gewaechse, Kleidungen, und anderer dergleichen Merkwuerdigkeiten, versehen; Durch eine Gesellschaft gelehrter Maenner im Englischen zusammen getragen, und aus demselbe ins Deutsche uebersetzt. Mit Koenigl. Poln. und Churs. Saechs. allergnaedigster Freyheit. Leipzig, bey Arkstee und Merkus, 1748, 21 τμ.

Allgemeine historische Einleitung/ zu allen bißher ans Licht getretenen Reisen zu Wasser und Land/ in die alte und neue Welt. Durchgehends und mit besondern/ so Geographischen als andern curieusen Anmerckungen/ und schoenen Kupffern.

*Von der galanten Feder des beruehmten Franzoesischen Abts Hn. von Bellegarde und den Gelehrten so wohl als Andern zum sonderberen und Vergnuegen ver-teuscht durch M.V**.* Hamburg, Gedruckt und verlegt durch Thomas von Werings seel. Erben/ bey der Boerse A, B, C, 1708. Ist auch in Frankfurt und Leipz. bey Za-charias Herteln zu bekommen.

Geschichte der merkwürdigsten Reisen welche seit dem zwölften Jahrhunderte zu Wasser und zu Land unternommen worden sind. Von Theophil Friedrich Ehrmann. Frankfurt am Main 1791 in den Hermannischen Buchhandlung, 2 τομ.

Histoire générale des voyages, ou nouvelle collection de toutes les relations de voyages par mer et par terre, qui ont été publiées jusqu'à présent dans les diffé-rentes langues de toutes les Nations connues: contenant ce qu'il y a de plus remarquable, de plus utile, et de mieux avéré, dans les pays où les voyageurs ont pénétré, touchant leur Situation, leur Etendue, leurs Limites, leurs Divisions, leur Climat, leur Territoir, leurs Productions, leurs lacs, leurs Rivières, leurs Montagnes, leurs Mines, leurs Citez et leurs principales Villes, leurs Ports, leurs Rades, leurs Edifices, etc. Avec les moeurs et les usages des habitans, leur religion, leur gouver-nement, leurs arts et leurs sciences, leur commerce et leurs manufactures; pour former un système complet d'histoire et de géographie moderne, qui représentera l'état actuel de toutes les nations: enrichie de cartes géographiques nouvellement composées sur les observations les plus autentiques; de plans et de perspectives; de figures d'animaux, de végétaux, habits, antiquitez, etc. nouvelle édition, revue sur l'original Anglois, et où l'on a non- seulement rétabli avec soin ce qui a été supprimé ou omis par le traducteur; exactement distingué ses additions du Reste de l'ouvrage: et corrigé les endroits où il s' est écarté du vrai sens de son auteur. Mais même dont les figures et les cartes ont été gravées par et sous la Direction de J.Vander Schley, élève distingué du célèbre Picart le Romain. A la Haye, chez Pierre De Hondt, 1747, 16 τομ.

Βιβλιογραφίες περιγραφών ταξιδιών

Bibliothèque universelle des voyages, ou notice complète et raisonnée de tous les Voyages anciens et modernes dans les différentes parties du monde, publiés tant en langue française qu'en langues étrangères, classés par ordre du pays dans leur série chronologique; avec des extraits plus ou moins rapides des voyages les plus estimés de pays, et des justemens motivés sur les Relations anciennes qui ont le plus de célébrité: par G. Boucher de la Richarderie, Ex Juge en la Cour de Cassation, et

Membre de la Société française de l'Afrique intérieure, instituée à Marseille. A Paris chez Treuttel et Würtz, ancien hôtel de Languais, rue de Lille, n° 17, vis-à-vis les Théatins; et à Strasburg, même maison de commerce, 1808, 5 τομ.

Gottlieb Heinrich Stuck's K.P. Kommissionsraths und Kaemmerers der Stadt Halle. Verzeichniss von aelteren und neuern Land- und Reisebeschreibungen. Ein Versuch eines Hauptstücks der geographischen Litteratur mit einem vollstaendigen Realregister, und einer Vorrede von M. Iohann Ernst Fabri Inspektor der koeniglichen Freytische und Secretair der Hallischen Naturforschenden Gesellschaft. Halle 1784. In Johann Cristian Hendels Verlage, 2 τομ.

Litteratur der älteren Reisebeschreibungen. Nachrichten von ihren Verfassern, von ihrem Inhalte, von ihren Ausgaben und Uebersetzungen. Nebst eingestreueten Anmerkungen über mancherley gelehrte Gegenstände. Von Johann Beckmann, Hofrath und ordentlichen Professor der ökonomischen Wissenschaften. Göttingen, bey Johann Friedrich Röwer, 1807, 2 τομ.

Versuch einer Litteratur deutscher Reisebeschreibungen, sowohl Originale als Übersetzungen; wie auch einzelner Reisenachrichten aus den berühmtesten deutschen Journalen. Mit beigefügten kurzen Recensionen, Notizen von ihren Verfassern und Verlegerspreisen. In alphabetischer Ordnung nach den Ländern chronologisch bearbeitet. Prag bei Johann Herrl Buchhändler, 1793.

Ανθολογίες για ταξιδιώτες

Kleine Reisen. Lektüre für Reise-Dilettanten. Berlin 1785. Bey Johann Friedrich Unger, 4 τομ.

Ταξιδιωτικοί οδηγοί

Die vornehmsten Europaeischen Reisen/ wie solche durch Deutschland, Frankreich, Italien, Holl- und Engeland, Dännemarck und Schweden, vermittelt der darzu gefertigten Reise-carten, nach den bequemsten Postwegen anzustellen/ und was auf solchen curieuses zu bemerken. Wobei die Nebenwege/ Unkosten/ Muentzen und Logis zugleich mit angewiesen werden. Welchen auch beygefueget LVI. Accurate Post- und Bothen-carten, von den vornehmsten Städten in Europa. Hamburg, bey Benjamin Schillers Wittwe im Thum. Louenburg/ gedruckt bey Cristian

Albrecht Pfeiffer, Anno 1713.

Le curieux antiquaire ou recueil géographique et historique des choses les plus remarquables qu' on trouve dans les quatre Parties de l'univers; tirées des Voyages de divers Hommes célèbres; Avec deux Tables, des Noms Géographiques, et des Matières. Par le Sr P. L. Berkenmeyer. Avec très belles Figures. A Leide , aux dépens de Pierre van der Aa, Marchand Libraire, 1739, 3 τομ.

Ταξιδιωτικές μέθοδοι

An Essay to direct and extend the Inquiries of patriotic travellers; with further Observations on the Means of preserving the Life, Health and Property of the unexperienced in their Journies by Land and Sea. Also a Series of Questions interesting to Society and Humanity, necessary to be proposed for Solution to Men of all ranks and Employments, and of all Nations and Governments, comprising the most serious Points relative to the Objects of all Travels. To which is annexed a list of English and foreign Works, intended for the Instruction and Benefit of Travellers, and a Catalogue of the most interesting European Travels, which have been published in different Languages from the earliest times, down to September 8th 1787. By Count L.[eopold] B.[erchtold], Knight of the military Order of St. Stephen of Tuscany etc. etc. London 1789, 2 τομ.

Anweisung für Reisende, nebst einer systematischen Sammlung zweckmaeßiger und nuetzlicher Fragen. Aus dem Englischen des Grafen Leopold Berchtold mit Zusatzen von Paul Jakob Bruns Professor und Bibliothekar zu Helmstaedt. Braunschweig in der Schulbuchhandlung, 1791.

Anweisungen zur Reiseklugheit für junge Gelehrte, um Bibliotheken, Münzkabinette, Antiquitätenzimmer, Bildgallerien, Naturalienkabinette und Kunstkammern mit Nutzen zu besehen; neu überarbeitet und mit berichtigenden Anmerkungen versehen von M. Johann Friedrich August Kinderling, zweitem Prediger zu Calbe an der Saale. Magdeburg 1788. Bei Johann Adam Creutz, Buchhändler, 2 τομ.

Apodemik oder die Kunst zu reisen. Ein systematischer Versuch zum Gebrauch junger Reisenden aus den gebildeten Staenden ueberhaupt und angehender Gelehrten und Kuenstler insbesondere. Leipzig in der Breitkopfschen Buchhandlung, 1795, 2 τομ.

Recueil de questions, proposées à une société de savants, qui par ordre de Sa Majesté Danoise font le voyage de l'Arabie. Par Monsieur Michaélis Conseiller de S. M. Britannique, Professeur en Philosophie, et Directeur de la Société Royale des Sciences de Gottingen. Traduit de l'Allemand. A Amsterdam chez S. J. Baalde, et à Utrecht chez van Schoonhoven et Comp, 1774.

SUMMARY

Towards a Typology of the Travel Literature
of the 18th Century

The present study attempts to offer a typology of European travel literature (chiefly of the 18th century). The travel literature is divided into two groups according to the stance of the writer (or the editor in the case of categories such as collections of travel accounts, histories of travel and anthologies for travellers) towards the experience of the journey. The first group includes those works which record the experience: travel accounts, *isolaria*, topographical texts and collections of illustrations with commentaries. The second group includes works in which an attempt is made to organize the experience and to develop theoretical questions arising from the phenomenon of the journey: collections of accounts of journeys, bibliographies, book reviews, anthologies for travellers, travel guides, travel methods and questionnaires.

At the same time the study examines the interrelationship between the various categories of works. The works of J. Spon (*Réponse à la Critique* [...] Lyon 1679) and A. G. Guillet (*Athenes* [...] Paris 1675) provide the basis for an investigation of the relationship between travel accounts and questionnaires, while the works of Tournefort (*Relation* [...] Lyon 1717) and Baudelot de Dairval (*De l'utilité des voyages* [...] Paris 1686) provide an example of the relationship between travel accounts and travel methods.